

ВСТУП ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Мартін Бонд

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Вступ до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Мартін Бонд

Рада Європи

Переклад цієї публікації українською мовою та друк здійснено за сприяння проєкту Ради Європи «Підтримка інституцій для боротьби з неналежним поведінням в Україні».

Видання англійською мовою
An introduction to the European Convention on Human Rights (2018)
ISBN 978-92-871-8610-2

*Текст створений та використовується з дозволу Ради Європи.
Переклад публікується за згодою Ради Європи, але є виключною відповідальністю перекладача(ів).*

Погляди, викладені в цьому документі, є відповідальністю його авторів і можуть не співпадати з офіційною політикою Ради Європи.

Відтворення будь-якої частини цього посібника (до 500 слів) дозволено не в комерційних цілях, якщо цілісність тексту зберігається, уривок не використовується поза контекстом, не надає неповну інформацію або іншим чином не вводить в оману читача щодо характеру, обсягу чи змісту тексту.

Вихідний текст завжди повинен розпізнаватися наступним чином:
«© Рада Європи, рік публікації».

Усі інші запити щодо відтворення / перекладу всього документу, або його частини адресуються Директорату з питань зв'язку (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int). Питання щодо змісту документа адресуються Генеральному директорату з питань прав людини і верховенства права.

Переклад та фахове редагування здійснено ТОВ «Київ ленгвіч сервісес» (LLC "Kyiv Language Services")

Макет і дизайн обкладинки: Департамент підготовки документів і публікацій (Documents and Publications Production Department, SPDP), Рада Європи

Фото: © Shutterstock.com (ст. 25, 30, 33, 37, 45, 50, 56, 84, 87)

Council of Europe Publishing
F-67075 Strasbourg Cedex (<http://book.coe.int>)

© Рада Європи, квітень 2021

Зміст

ПРАВА ЛЮДИНИ В ЄВРОПІ	5
Права людини в наш час	5
Ніколи знову!	6
Права й обов'язки	8
Які права викладено в Конвенції?	9
Наскільки права, викладені в конвенції, є актуальними сьогодні?	10
Удосконалення конвенційного механізму	11
ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРАКТИКА СУДУ	13
Права людини для кожного	14
Життя та смерть	14
Катування, нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження	20
Свобода й безпека	26
Справедливий суд	29
Недоторканність приватного та сімейного життя	36
Свобода думки, совісті та релігії	43
Свобода вираження поглядів	48
Свобода зібрань та об'єднання	52
Освіта: уроки від держави?	54
Вільні вибори	55
Дискримінація	57
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД ІЗ ПРАВ ЛЮДИНИ	63
Один суддя? Три, сім або сімнадцять суддів?	64
Накопичені справи, відкритий судовий розгляд, дружнє врегулювання	65
Довести справу до кінця: виконання рішень	67

РОЗШИРЕНА КАРТИНА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПІ	69
Керівний комітет з прав людини (CDDH)	69
Комітет із правових питань та прав людини	70
Європейський комітет із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК)	72
Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН)	73
Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія)	74
Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕPEJ)	76
Комісар із прав людини	77
ЩО ЧЕКАЄ НА ПРАВА ЛЮДИНИ?	81
Розширення прав людини в Європі	81
Вдосконалення застосування права у сфері прав людини	82
Соціальні, економічні та екологічні права	83
Інші бенефіціари: жінки, діти, люди з обмеженими можливостями	86
Приєднання ЄС до Конвенції	90
Імплементация Конвенції – наша спільна відповідальність	93
ДЖЕРЕЛА	95
Органи з питань прав людини	95
Документи з питань прав людини	96
Суди з прав людини	96
Книги	96

Права людини в Європі

Права людини в наш час

Ця книга є керівництвом для широкого загалу з деяких ключових питань прав людини в Європі. Якщо вам цікаво дізнатися більше про права людини – ваші права – і про те, як Рада Європи їх захищає та просуває, читайте далі. У першому розділі перераховано права, закріплені в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) та в різних протоколах до неї, а в наступному описано випадки, що ілюструють, як ці права впливають на життя людей. У наступному розділі коротко описано, як функціонує Європейський суд з прав людини (Суд), далі – як Рада Європи намагається іншими способами захищати й просувати права людини на всьому континенті, а наприкінці ви ознайомитеся з коментарями про те, як права людини можуть розширюватися та зміцнюватися в Європі в найближчому майбутньому.

Першими десятима країнами, які підписали Конвенцію в 1950 році, стали Бельгія, Данія, Франція, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Швеція та Сполучене Королівство. Відтоді всі держави, що приєдналися до Ради Європи, підписали й ратифікували Конвенцію.

На цих сторінках ви знайдете простий опис складної системи. Рада Європи – це організація, яка об'єднує 47 держав задля просування демократії, прав людини й верховенства закону. Вона працює через встановлення стандартів за допомогою конвенцій, ухвалених (а потім підписаних і ратифікованих) якомога більшою кількістю держав-членів. Будучи ключовим

документом у системі захисту прав людини, Європейська конвенція з прав людини стала першою конвенцією, яку ухвалили держави, що створили Раду Європи понад 70 років тому, а також яку підписали й ратифікували всі держави, що відтоді приєднувалися до Ради Європи.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – повна назва Європейської конвенції з прав людини – була підписана в 1950 році та набула чинності в 1953 році. Конвенція не з'явилася нізвідки. Як і Загальна декларація прав людини, оприлюднена Організацією Об'єднаних Націй (ООН) у грудні 1948 року, вона стала продуктом свого часу – років одразу після Другої світової війни. Декларація ООН була – і залишається – документом, що має велику моральну цінність та авторитет, але вона не містить механізмів реалізації проголошених у ній прав людини. Міжнародний суд ООН, також відомий як Світовий суд, розглядає справи за заявами держав, а не фізичних осіб; так само й Міжнародний кримінальний суд займається справами, пов'язаними з геноцидом, злочинами проти людяності та воєнними злочинами.

Суд не притягає до відповідальності уряди держав-учасниць, якщо вони не дотримуються стандартів Загальної декларації. Конвенція просунулася далі та заснувала Європейський суд з прав людини, створивши правові механізми для забезпечення реального дотримання прав людини в Європі.

У преамбулі Конвенції 10 держав, які першими її підписали, заявили про те, що вони сповнені рішучості, «як уряди європейських держав, що є одностайними й мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і

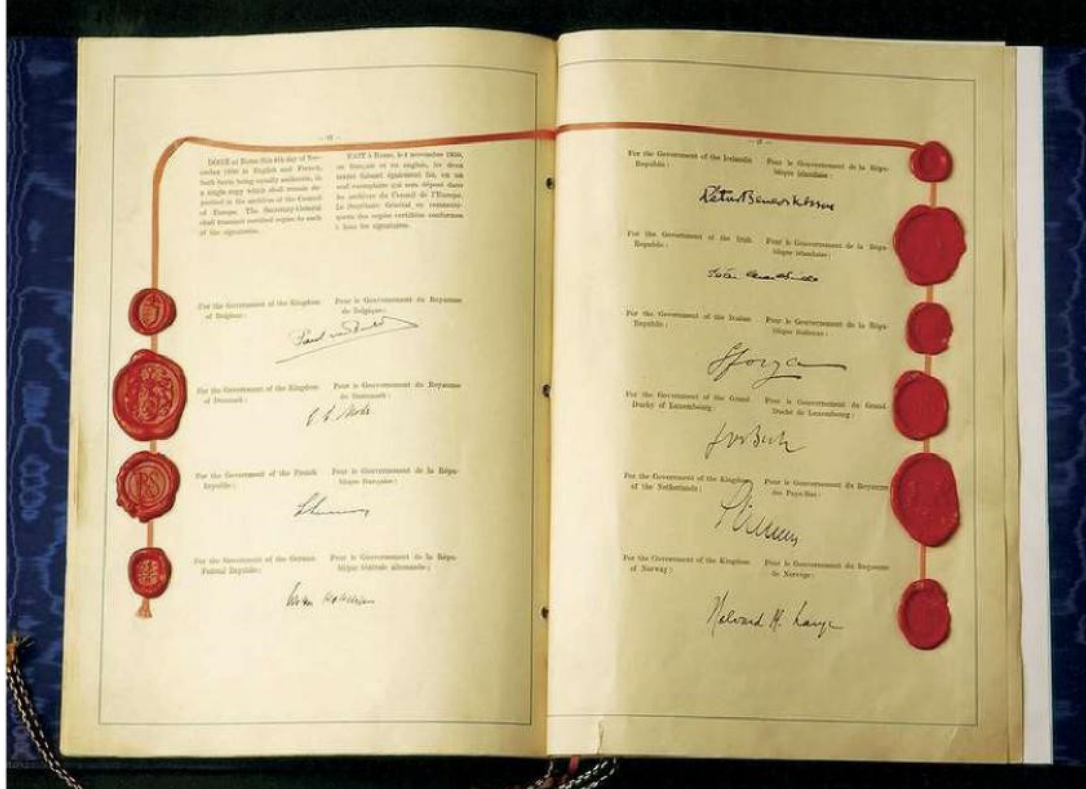
верховенства права, зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації».

Ніколи знову!

Саме руйнівний досвід Другої світової війни змусив європейських державних діячів посилити захист прав людини від держави. Безпідставні арешти, депортації і страти, тюремне ув'язнення без звинувачення, концентраційні табори й геноцид, катування та показові судові процеси були частиною нещодавнього досвіду багатьох країн Європи. Європейські лідери хотіли захистити майбутні покоління від такого досвіду. Їхнім гаслом став вислів «Ніколи знову».

Західна Європа вчилася на своїх минулих помилках. Автори Європейської конвенції з прав людини сподівалися, що в Європі більше ніколи не буде війни й порушень прав людини, які вона принесла із собою. Рада Європи, створена в 1949 році, відображає систему міжнародних відносин, що ґрунтується на цінностях прав людини, демократії та верховенства права – цінностях, які чітко відрізняються від тих, що лежать в основі фашизму або комунізму. Найпершою Конвенцією новоствореної Ради Європи стала Європейська конвенція з прав людини.

Конвенція не тільки надає перелік громадянських і політичних прав осіб, а й надає кожній особі в Європі практичний захист її прав, покладаючи зобов'язання на держави. Конвенцією забезпечено право на особисту скаргу, що дозволяє будь-якій особі подати заяву до Суду проти своєї держави. Вона також передбачає колективний контроль за виконанням рішень Європейського суду з прав людини, коли держави

Європейська конвенція з прав людини

знають тиску з боку інших держав-членів і нагляду з боку своїх колег у Комітеті міністрів – органі, який засідає в Страсбурзі та розглядає рішення Суду, з метою нагляду за виконанням державами-членами цих рішень.

Деякі з найгостріших політичних й етичних питань нашого часу стосуються прав людини. Незалежно від того, чи йдеться про поводження з особами, затриманими при боротьбі з тероризмом, про аборти або евтаназію, про свободу слова або про право на недоторканність приватного життя,

про гомосексуальні шлюби або про реституцію власності, – усі ці питання пов'язані з правами, закріпленими в Конвенції. Попри те, що Конвенцію було підписано понад 65 років тому, сьогодні вона є актуальною, як ніколи раніше.

Європейська конвенція з прав людини та Суд були створені в демократичних державах Західної Європи в 1950-х роках передусім як реакція на кричущі порушення прав людини за часів фашизму. Пізніше їх було посилено, щоби протистояти спотворенню належного правового

порядку однопартійним управлінням у східній частині Європи, у якій тоді панувало комуністичне правління.

Відтоді все більша кількість людей у Європі користується правовим захистом довгого переліку прав і свобод. У їхньому розпорядженні є Європейський суд із прав людини, у якому вони можуть вимагати сатисфакції, якщо вважають, що ці права було порушено. Після падіння Берлінської стіни в 1989 році, розпаду комунізму в Центральній і Східній Європі та розпаду Радянського Союзу в 1991 році багато нових держав вступили до Ради Європи. Тепер усі 47 держав-членів – від Ісландії до Вірменії, від Португалії до Росії – визнають юрисдикцію Європейського суду з прав людини в Страсбурзі, а Конвенцію має ратифікувати кожна держава, яка приєднується до Ради Європи. Усі вони тепер підтримують захист і просування демократії, прав людини та верховенства права, і в тій чи іншій формі всі 47 держав імплементували Конвенцію до свого національного законодавства. Дотримання Конвенції державами може бути фрагментарним, а в Європі, безумовно, трапляються порушення прав людини, але такі випадки можна розглядати в Суді, де людина здатна домогтися відшкодування від держави, яка порушила його/її права. Більше ніде у світі цього зробити не можна.

Конвенція є прикладом для інших регіонів світу. Організація Американських Держав створила суд із захисту прав людини. Африканський Союз також адаптував європейську модель.

А проте, Конвенція не вигнала війну з європейського континенту. Вторгнення Туреччини на Кіпр у 1970-х роках, Балканські війни 1990-х років, Російсько-грузинська війна 2008 року й нещодавній конфлікт між Росією та Україною, пов'язаний з окупацією Криму й вторгненням у Східну Україну, призвели до тисяч справ проти воюючих сторін. Вони також призвели до того, що одна держава порушувала справи проти іншої, більш давні з яких наразі врегульовано, а нещодавні й досі перебувають на розгляді Суду.

Права й обов'язки

Багато юристів стверджує, що права людини є «абсолютними» і їх варто поважати передусім. Вони також стверджують, що такі права є «неподільними», а порушення одного послаблює захист усіх прав. Однак права людини часто мають два аспекти: позитивне право, яке є цілком очевидним – скажімо, право на життя і свободу, свободу вираження думок, совісті й релігії, право на шлюб, – а також негативний або збалансовуючий аспект, який може не відразу бути очевидним. Права часто суперечать одне одному й нерідко передбачають обов'язки.

Свобода вираження думок, наприклад, передбачає обмеження, які не дозволяють одній людині виражати такі думки, що ображають іншу людину, скажімо, через вторгнення в її особисте життя. Отже, право передбачає обов'язок проявляти терпимість. І навіть терпимість має зазнавати певних обмежень, оскільки надмірна терпимість може призвести до анархії та руйнування інших прав людини. Ця проблема стала як ніколи актуальною в цифрову епоху з глобальним охопленням соціальних мереж. Гострою

проблемою є визначення відповідальності окремих осіб як авторів і ролі великих цифрових компаній як видавців. Накопичені Судом судові рішення, його практика надають постійний коментар про те, наскільки права, перераховані в Конвенції, належить вважати «абсолютними» й наскільки їх застосування на практиці врівноважується іншими міркуваннями. Обставини кожної справи допомагають визначити характер і ступінь дотримання будь-якого права на практиці.

Конвенція є динамічним документом, який Суд тлумачить у світлі конкретних обставин кожної справи. Із розвитком Європи впродовж останніх трьох поколінь до Конвенції додавалися права (як-от право на освіту та право на власність) через подання відповідних додаткових протоколів. Розширилося також тлумачення Конвенції Судом, який робить подекуди більший, а подекуди менший акцент на деяких збалансовуючих аспектах, які неминуче кваліфікують права людини за конкретних обставин. Виходить, що реальні справи демонструють і створюють закон.

Які права викладено в Конвенції?

Європейська конвенція з прав людини – це короткий документ, за обсягом навіть менший за цю книгу. Перша стаття гарантує, що перераховані в Конвенції права поширюються на всіх «у межах юрисдикції» держав, які її підписали. Права людини не обмежуються громадянами держав-членів, а поширюються на всіх, хто проживає або подорожує на їхній території. Держави зобов'язані уникати розрізнення людей за цією ознакою.

Права як такі перераховано в першому розділі Конвенції, що охоплює статті 2–18 і деякі додаткові протоколи. Статті 2–18 охоплюють

права, перераховані в оригінальній Конвенції: право на життя, заборона катування, рабства й примусової праці, право на свободу та особисту недоторканність, а також право на справедливий суд і заборона покарання без дотримання належної правової процедури. Далі в цей перелік включено право на повагу до приватного й сімейного життя, свободу думки, совісті та релігії, свободу вираження поглядів, зібрань та об'єднання, право на шлюб і право – у разі порушення цих прав та свобод – на ефективний засіб юридичного захисту.

Ключові права в Конвенції

Право на життя; заборона катування; заборона рабства й примусової праці; право на свободу та особисту недоторканність; право на справедливий суд; ніякого покарання без закону; право на повагу до приватного й сімейного життя; свобода думки, совісті й релігії; свобода вираження поглядів; свобода зібрань та об'єднання; право на шлюб; право на ефективний засіб юридичного захисту; заборона дискримінації.

Подальшими поправками до Конвенції було додано додаткові права. Першим протоколом (1952 року) було долучено захист власності, право на освіту та право на вільні вибори. Наступний протокол (1963 року) стосувався заборони на ув'язнення за борг, свободи пересування, заборони

виставлення громадян із їхньої держави й заборони колективного вислання іноземців. Протокол 1983 року та ще один протокол 2002 року стосувалися скасування смертної кари. Інший протокол (1984 року) стосувався гарантій, пов'язаних із висланням іноземців, права на оскарження в кримінальних справах, відшкодування в разі судової помилки, права не бути притягненим до суду або покараним двічі за один і той самий злочин та рівноправності кожного з подружжя. Інший протокол (2000 року) виходить за межі статті 14 Конвенції, у якій йдеться лише про заборону дискримінації щодо прав, викладених у Конвенції, і вводить загальну заборону дискримінації щодо будь-якого права, встановленого законом. Далі в цьому короткому керівництві буде розглянуто добірку прав, перерахованих у Конвенції та в різних протоколах до неї, а також встановлено їхній зв'язок зі справами, які надходили до Суду.

Майже 20% рішень Суду встановлюють порушення права на справедливий суд (стаття 6), ще 20% стосуються права на свободу та особисту недоторканність (стаття 5), а 17% – нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження (стаття 3). Ще 15% – порушення права на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13), а 12% – надмірної тривалості судового розгляду (також стаття 6). Нездатність держав захистити право на власність (стаття 1 Протоколу № 1) стосується ще 11% випадків судових рішень, а приблизно 2% порушень пов'язані з правом на життя (стаття 2) (за статистичними даними за 2017 рік).

Наскільки права, викладені в конвенції, є актуальними сьогодні?

Як стверджують юристи, права людини взаємопов'язані й утворюють тісний набір прав

та обов'язків, тому порушення частини з них послаблює їх усіх – ось що вони мають на увазі під «неподільними» правами. Тому держави мають дотримуватись високих стандартів у низці конкретних галузей, щоби продемонструвати, що вони – мимоволі й, можливо, несвідомо – не ступили на темний шлях недотримання прав людини загалом. На представниках держави, як-от працівниках поліції та збройних сил, спецслужб, судових органів і в'язниць, а також лікарях та медсестрах, як і на посадових особах загалом та на політиках в уряді зокрема лежить відповідальність за дотримання високих стандартів дотримання прав людини.

Права, включені в подальші протоколи

Захист власності; право на освіту; право на вільні вибори; заборона ув'язнення за борг; свобода пересування; заборона вислання громадян; заборона колективного вислання іноземців; скасування смертної кари; право на оскарження в кримінальних справах; відшкодування в разі судової помилки; право не бути притягненим до суду або покараним двічі; рівноправність кожного з подружжя; загальна заборона дискримінації.

Справи, розглянуті у книзі, мають пояснити ці моменти, однак читачі і так мають знати про проблеми, пов'язані з «авіап перевезеннями затриманих у межах процедури надзвичайної видачі» в Європі. Деякі держави, які підписали Конвенцію, визнали свою причетність до польотів, організованих ЦРУ для перевезення осіб, підозрюваних у тероризмі, у центри тимчасового утримання, де такі особи зазнавали катувань (які евфемістично називали «суворий допит») задля отримання інформації, яка могла б допомогти державним органам у «війні з тероризмом». Такі дії або співучасть у таких діях викликають серйозні питання щодо прагнення держав дотримуватися прав людини, а Суд виніс рішення з різних аспектів цього питання, коли йому на розгляд надходили окремі справи, зокрема щодо Польщі та Італії, «Колишньої Югославської Республіки Македонії», Румунії й Литви.

Деякі питання, які розглядав Суд, можуть мати очевидне й загальне застосування, наприклад переслідування журналістів і редакторів, дискримінація меншин, відмова в проведенні вільних виборів або заборона на збори й демонстрації. Багато інших справ пов'язано з індивідуальними й вельми особистими питаннями, як-от продовження рабства у приватних домоволодіннях, вторгнення засобів масової інформації в приватне життя сім'ї, реституція майна, незаконно вилученого під час політичних катаклізмів новітньої європейської історії, або право на справедливий суд. Ступінь висвітлення цих питань у засобах масової інформації не є мірилом важливості цих питань для відповідних осіб. Однак той факт, що засоби масової інформації часто висвітлюють справи, які перебувають на розгляді Суду, є мірилом їхньої

обізнаності та занепокоєння щодо серйозності питань, яких стосується Конвенція.

Удосконалення конвенційного механізму

В останні роки зростає занепокоєння щодо накопичених справ, які перебувають на розгляді Суду, і непомірно тривалого часу, необхідного для їхнього розгляду. Так само було висловлено занепокоєння стосовно масиву рішень Суду, які держави-члени повільно виконують через зміну своїх законів або адміністративних процедур чи через забезпечення інших ефективних заходів, таких як виплата компенсацій сторонам судових розглядів, які виграла справи. Це призвело до того, що в березні 2015 року в Брюсселі всіма державами, які підписали Конвенцію, було ухвалено Спільну декларацію, у якій перераховано низку кроків, які вони зобов'язалися вжити для поліпшення судової процедури розгляду прийнятності справ, освіти юристів та інших залучених сторін із питань, що стосуються Конвенції, і підвищення ефективності виконання рішень на національному рівні. Наразі ці реформи починають приносити позитивні результати: зменшується кількість справ, які очікують рішення про прийнятність, скорочується час, необхідний для ухвалення судових рішень, а також зменшується кількість справ, в яких держави незадовільно виконують судові рішення. Докладнішу інформацію про таке підвищення ефективності здійснення правосуддя відповідно до Конвенції ви знайдете далі в книзі, але спочатку ми маємо докладно розглянути добірку справ, в яких Судом й державами-членами застосовано право у сфері прав людини.

Європейський суд із прав людини

Право прав людини: практика суду

Зараз ми розглянемо добірку справ, у рішеннях щодо яких Європейський суд із прав людини тлумачив Конвенцію у важливий та цікавий спосіб. У цьому розділі ми розглянемо ключові права, приблизно дотримуючись порядку статей Конвенції. Ключові елементи тексту різних статей виділено на відповідних сторінках, щоби читачі могли легко орієнтуватися в них.

Відколи Суд у Страсбурзі вперше почав виносити рішення в 1960 році, вони змінили правовий простір держав, які ратифікували Конвенцію.

Найчастіше уряди того часу не відразу виконували рішення Суду. Іноді вони неохоче сприймали нові права. Згодом багато таких прав почали розумітись як неминучі віхи на шляху прогресу. Противники практики Суду, яка постійно розвивається, побоюються, що тлумачення Судом Конвенції, яке постійно розширюється, фактично перетворить Суд із просто тлумача Конвенції в законодавчий орган.

Хоча Конвенція як така є основоположною вихідною точкою, сукупні рішення Суду – його правова практика або прецедентне право – формують більш широке тлумачення права прав людини у всій Європі. Практика Суду неминуче накопичується, повільно й достатньо нерівномірно, оскільки справ, пов'язаних з

одними статтями, більше, ніж справ, пов'язаних з іншими. Однак суддів зі всього континенту постійно знайомлять з рішеннями Страсбурга, допомагають юристам зрозуміти наведені аргументи й переконатися в їхній актуальності для справ, якими вони займаються на національному рівні, а також навчають студентів юридичних факультетів механізмів роботи Суду й важливості Конвенції. Якби всі національні суди виносили рішення, які відповідали б положенням Конвенції та практиці Суду, то дуже мало нових справ потрапляло б у Страсбург. Сторони судового розгляду були б задоволені тим, що їхні права належним чином захищено у власній країні. На жаль, реальність далека від цього.

Тому Суд дедалі частіше бере на себе активну роль у спробах пришвидшити розуміння й застосування своїх правових позицій в національних судах у всій Європі. Він організовує семінари для суддів і адвокатів, заохочує студентів юридичних факультетів обирати спеціалізацію у сфері прав людини, а також активно публікує свої рішення як у засобах масової інформації, так і на власному сайті. Ця діяльність разом із постійним потоком судових рішень допомагає поступово формувати загальні тлумачення й загальні стандарти правового захисту прав людини в усіх національних юрисдикціях континенту.

Права людини для кожного

усі держави, які є членами Ради Європи, зобов'язані дотримуватися прав людини й гарантувати застосування цих прав до всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією таких держав. Держави не можуть проявляти вибірковості, віддаючи перевагу одній групі громадян (наприклад своїм власним громадянам) перед іншою, оскільки права людини є універсально застосовними. Ці держави зобов'язані забезпечувати, аби права, закріплені в Конвенції, застосовували на всій їхній території, і не допускати появи зон беззаконня, де можуть ігнорувати або порушувати права людини. Таке питання вийшло на перший план у справі Грузії, де засудженого не звільнили з в'язниці в автономному регіоні країни після того, як його було помилувано, а постанову про його звільнення було ухвалено центральною владою.

У 1994 році Тенгіза Ассанідзе було засуджено до восьми років позбавлення волі в Аджарській Автономній Республіці за незаконні фінансові оборудки та незаконне володіння вогнепальною зброєю. Через п'ять років його помилував президент Грузії, але влада Аджарії його не звільнила. Поки він ще перебував в ув'язненні (попри помилування), його судили на місці за додатковим звинуваченням у викраденні людей і Вищий суд Аджарії засудив його до 12 років ув'язнення. Згодом Тенгіза Ассанідзе було виправдано Верховним Судом Грузії, який у 2001 році ухвалив рішення про його звільнення. Понад три роки після виправдання його утримували під вартою у в'язниці Міністерства безпеки Аджарії.

Суд встановив, що центральна влада Грузії зробила все можливе відповідно до внутрішнього законодавства, щоби забезпечити виконання

рішення про виправдання заявника. Влада намагалася вирішити питання політичними засобами й неодноразово закликала місцеву владу Аджарії звільнити його, але все було марно. Проте влада Грузії зобов'язана була знайти рішення цієї проблеми. Як країна, яка підписала Конвенцію, Грузія взяла на себе обов'язок забезпечувати права й свободи, передбачені Конвенцією, для всіх, хто перебуває під її юрисдикцією, без жодних винятків чи застережень. Саме це передбачено статтею 1 Конвенції («Ассанідзе проти Грузії» (Assanidze v. Georgia), 2004).

Стаття 1 – Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Життя та смерть

Європа – єдиний континент, де скасовано смертну кару. Або, якщо висловитися точніше, її було скасовано майже в усій Європі. Подивімося, як нам вдалося цього досягнути.

Досвід свавільних вбивств у воєнний час глибоко закарбувався в пам'яті тих, хто розробляв Конвенцію в 1950 році. Проте в той час, коли було ухвалено Конвенцію, громадськість однозначно не висловлювалася на користь скасування смертної кари за такі тяжкі злочини, як вбивство. В обговоренні статті 2 Конвенції (право на життя)

уряди дійшли лише до того, що варто обмежувати застосування сили державою тими випадками, коли це передбачено законом або необхідно для протидії силі, скажімо, для захисту будь-кого від незаконного насильства, здійснення законного арешту або запобігання втечі ув'язненого, а також для придушення бунту чи повстання. Смертна кара тоді не була предметом розгляду. Ще в 1960-х роках Парламентська асамблея Ради Європи, менше обмежена обов'язками уряду, розпочала обговорення питання про смертну кару з метою зробити Європу першим регіоном у світі, де смертну кару було б назавжди скасовано. Це призвело до ухвалення Протоколу № 6, який набув чинності в 1985 році і який забороняє застосування смертної кари, крім як під час війни.

Стаття 2 – Право на життя

Право кожного на життя охороняється законом.

Стаття 2 захищає право на життя, а Суд зазначив, що вона «належить до числа найбільш фундаментальних положень Конвенції».

Зобов'язання держави відповідно до статті 2 складаються з трьох основних аспектів: обов'язок утримуватися від незаконного позбавлення життя; обов'язок розслідувати підозрілі випадки смерті; і – за певних обставин – прямиий обов'язок вживати заходів для запобігання загибелі людей, якої можна уникнути. Випадки законної смертної кари спочатку обмежувалися Протоколом № 6 (смертну кару передбачено за діяння, вчинені під час війни), а тепер і Протоколом № 13 (скасування смертної кари без відступів або застережень), але тільки для тих сторін, які також ратифікували цей протокол.

Протокол № 13 був схвалений у 2002 році й набув чинності в липні 2003 року, але, на відміну від Протоколу № 6, його ще не ратифікували всі держави-члени і він не є зобов'язанням для вступу до Ради Європи. Росія підписала Протокол № 6, але так і не ратифікувала його, хоча наприкінці 2009 року Конституційний Суд Росії дійшов висновку, що засудження до смертної кари або виконання смертного вироку в Росії є незаконним з огляду на її міжнародні зобов'язання. Проте Протоколу й досі не ратифіковано. Що стосується Протоколу № 13, то його підписали й ратифікували 44 із 47 держав Ради Європи. Тільки одна держава – Вірменія – його підписала, але ще не ратифікувала, а дві інші – Росія й Азербайджан – ще не підписали.

ЄВРОПА ПРОТИ СМЕРТНОЇ КАРИ

Колишній комісар Ради Європи з прав людини Томас Хаммарберг схарактеризував смертну кару як «помилкову ідею справедливості» й розкритикував її як явну легітимізацію крайнього прояву насильства з боку держави. Його критичні зауваження підкреслюють неефективність смертної кари в стримуванні злочинності,

ризик втрати невинної людини й тенденцію до її неорінакового застосування найчастіше щодо бідних людей і представників етнічних меншин.

Конституція Білорусі, яку часто називають «останньою диктатурою в Європі» і яка ще не є членом Ради Європи, допускає смертну кару за «тяжкі злочини» проти держави або окремих осіб, навіть ненасильницького характеру. З 1994 року смертна кара у виняткових випадках більше не допускається щодо жінок, а з 2001 року – також щодо осіб, які не досягли 18-річного віку на момент скоєння злочину, або осіб, яким на момент винесення вироку виповнилося 65 років. Але в жовтні 2009 року Верховний Суд Білорусі черговий раз відхилив апеляції проти смертної кари, а у 2016 році було виконано не менше ніж чотири смертні вироки.

У всьому світі триває запекла дискусія про етику смертної кари. Уряд Китаю, «найпродуктивніший» у справі ухвалення смертних вироків, нещодавно пообіцяв скоротити кількість страт. У 2007 році уряд Киргизстану вніс поправки у свою конституцію, додавши до неї право на життя, і вилучив смертну кару зі свого кримінального кодексу. Однак у Японії та Сполучених Штатах Америки, попри те, що обидві країни мають статус спостерігачів у Раді Європи, і досі збережено смертну кару. За даними організації «Amnesty International», ув'язнені, які очікують смертної кари в Японії (на момент написання цієї книги їх було понад 100 осіб), можуть бути доведені до божевілля важкими умовами, зокрема довгими роками в ізоляції. Верховний Суд США ще в 1976 році виніс рішення, за яким смертну кару було оголошено конституційною, і на момент написання цієї книги смертна кара й досі є законною в 31 штаті. Кількість страт там,

як видається, зменшується: у 2016 році було страчено всього 20 осіб (найменша кількість від 1991 року), у 2017 році – лише 23, якщо порівняти з 98 стратами в 1999 році.

Право на життя

У Європі випадки порушення принципу статті 2 часто привертають значну увагу засобів масової інформації, особливо коли вони підіймають завісу над причетністю держави або її відповідальністю. Проте іноді вони проходять майже непомітно для всього світу та виявляють лише халатність чи неналежне виконання стандартних процедур із боку персоналу в'язниці, поліції або інших представників державної влади.

Смерть через халатність поліції

Як приклад можна навести випадок домашнього насильства в Словаччині у 2007 році.

Вдова стверджувала, що небажання поліції серйозно поставитися до випадку домашнього насильства призвело до того, що її чоловік вбив дітей, а потім вчинив самогубство. З огляду на історію домашнього насильства, один із випадків якого був пов'язаний із застосуванням вогнепальної зброї, поліції варто було дотримуватися правильних процедур під час реєстрації скарги дружини, ініціювання розслідування, порушення кримінальної справи щодо чоловіка, ведення належного обліку екстрених дзвінків та інформування працівників місцевої поліції про ситуацію на той момент, коли вони заступали на чергування.

Згодом національні суди Словаччини самі встановили, що поліція не забезпечила дотримання цих зобов'язань і що прямим

наслідком такого недбалства стало вбивство дітей заявниці, яке вчинив її чоловік. Словацький уряд також визнав у Суді, що національні органи влади не вжили належних заходів для захисту дітей. Суд одноголосно постановив, що було порушено статтю 2 (право на життя) («Контроль проти Словаччини» (Kontrova v. Slovakia), 2007 рік), рішення, яке схоже до справи «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey) 2009 року.

Вбивство через підозру

У березні 1988 року, у розпал Смути в Північній Ірландії, стався набагато драматичніший інцидент, який широко висвітлювали засоби масової інформації. До Суду звернулися сім'ї трьох терористів Ірландської республіканської армії (ІРА), яких застрелили в Гібралтарі члени Спеціальної повітряної служби (СПС) Сполученого Королівства, що працювали під прикриттям.

Британська влада знала про те, що підозрювані планували вибух, і тримала підозрюваних під наглядом. Впевнені в тому, що три підозрювані збиралися підірвати бомбу з допомогою пристроїв дистанційного керування, солдати відкрили вогонь. Але ані на тілах, ані в машині підозрюваних не було виявлено жодної зброї, бомб чи детонаторів.

Розглядаючи справу проти Сполученого Королівства, Суд зазначив, що «застосування сили», згадане в пункті 2 статті 2 Конвенції, має бути «виключно необхідним» для досягнення однієї з цілей цього пункту: захисту від незаконного насильства, законного арешту, запобігання втечі, придушення заворушення або повстання. Суд погодився з тим, що самі солдати вважали за необхідне застрелити підозрюваних,

щоби не допустити вибуху бомби й вбивства невинних людей. Застосування сили з боку представників держави можна виправдати, якщо воно ґрунтувалося на переконанні, яке на той час вважалося вагомим, але згодом виявилось помилковим. Тому Суд постановив, що реакція військовослужбовців як така не призвела до порушення статті 2. Однак Суд також стояв на позиції ширшого бачення ситуації, з огляду на рішення британської влади не перешкоджати підозрюваним прибути в Гібралтар, її нездатність врахувати можливість того, що розвідувальні оцінки можуть бути помилковими, і негайне відкриття вогню на ураження, яке вчинили солдати. У контексті таких міркувань Суд у дуже ретельно сформульованому рішенні дійшов висновку про те, що він не переконаний, що вбивство трьох терористів становило застосування сили, яке було «виключно необхідним для захисту осіб від незаконного насильства за змістом пункту 2 статті 2 Європейської конвенції». Отже, фактично ці вбивства дійсно порушували статтю 2 Конвенції («*Мак-Канн та інші проти Сполученого Королівства*» (McCann and Others v. The United Kingdom), 1995 рік).

Непропорційна сила

Надмірне застосування сили з боку поліції часто є підставою для порушення справ щодо права на життя, які надходять до Суду в Страсбурзі. Так сталося в одній зі справ проти Болгарії у 2005 році.

У Болгарії двох призовників із числа ромів¹ застрелили військові поліцейські, яким було наказано заарештувати цих осіб за незначне звинувачення. Правила застосування вогнепальної зброї військовою поліцією фактично дозволяють їм відкривати вогонь на ураження під час арешту солдатів навіть за найнезначніші правопорушення.

На думку Суду, така правова база є повністю недосконалою й зовсім не відповідає тому рівню захисту життя, який необхідний «за законом» відповідно до Конвенції. Крім того, у цьому випадку військової поліції було наказано використовувати «всі доступні засоби» для арешту військовослужбовців попри те, що призовники не були озброєні й не становили жодної небезпеки. Спосіб, у який планували операцію та здійснювали контроль над нею, свідчить про «приголомшливе нехтування винятковим правом на життя».

Подальше небажання влади провести ефективне та ретельне розслідування інциденту обтяжило цей злочин. Слідчі органи проігнорували істотні факти, не шукали жодних належних пояснень, а натомість прийняли версію подій військової поліції. Поведінка влади Болгарії під час розслідувань такого характеру, про які Суд згадував у попередніх справах, викликає серйозне занепокоєння й бере під сумнів неупередженість та об'єктивність відповідних слідчих і прокурорів. Не дивно, що за таких обставин Суд встановив, що Болгарія порушила статтю 2 як у зв'язку з вбивством призовників,

¹ Термін «роми та мандрівники» живають у Раді Європи для позначення широкого розмаїття груп, якими опікується Рада Європи в цій сфері: з одного боку а) рома, синті/мануш, кале/кейл, каале, романичал, бояш/рударі; б) балканські єгиптяни (єгиптяни й ашкалі); в) східні групи (дом, лом та абдал); та, з іншого боку, такі групи, як мандрівники, єніш, групи, які визначені терміном «Gens du voyage», у тому числі особи, які ідентифікують себе як роми.

так і у зв'язку з невиконанням свого обов'язку ефективно розслідувати цю справу («*Начова та інші проти Болгарії*» (Nachova and Others v. Bulgaria), 2005 рік).

Відмова від співробітництва з іншими державами

Іноді держави відмовляються співпрацювати з іншими державами задля забезпечення правосуддя, як і сталося в справі, що стосувалася вбивств на Кіпрі, коли вбивці втекли до так званої Турецької Республіки Північного Кіпру (ТРПК), яка належить до юрисдикції Туреччини за змістом статті 1 Конвенції. Паралельні розслідування цих вбивств проводили кіпрська й турецька влади, у тому числі влада ТРПК. На підставі доказів, зібраних під час розслідування, влада Республіки Кіпр звернулася з проханням про видачу підозрюваних, які перебували під юрисдикцією Туреччини (у ТРПК або в континентальній Туреччині) задля проведення судового розгляду за їхніми справами. Турецька влада наполягала на передачі матеріалів справи, що містять докази проти підозрюваних, щоби вона могла судити цих осіб. Влада Республіки Кіпр відмовилася. Відмова влади з обох сторін від співпраці призвела до ситуації, що їхні розслідування залишалися відкритими й впродовж понад вісім років нічого не робилося для того, аби довести до кінця те, що Суд схарактеризував як «фактично просту справу» («*Гюзельюртлу та інші проти Кіпру і Туреччини*» (Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey), 2017 рік).

Смерть при затриманні в поліції

У жовтні 2007 року Суд також засудив Францію за порушення статті 2 у справі про арешт Мохамеда Сауда.

Мохамед Сауд – молодик, хворий на шизофренію – завдав серйозних тілесних ушкоджень поліціантам, які мали заарештувати його за дрібне правопорушення. Грубе поводження, якого Сауд зазнав із боку поліції на початковому етапі свого арешту, було визнано Судом як пропорційне насильству, яке проявив він. Однак Суд погодився з тим, що подальше 35-хвилинне утримання його на землі лицем донизу із знерухомленими руками й ногами призвело до повільної асфіксії, зупинки серця та смерті, і таке поводження явно порушувало право жертви на життя.

Суд висловив жаль у зв'язку з тим, що французька влада не дала точних вказівок щодо такого виду знерухомлення. Попри присутність на місці події фахівців, навчених методам надання екстреної допомоги, жодної допомоги молодий чоловік не отримав. Отже, Суд постановив, що влада не виконала свого зобов'язання щодо захисту життя Мохамеда Сауда, чим порушила статтю 2 («*Сауд проти Франції*» (Saoud v. France), 2007 рік).

Право на смерть?

Було б неправильно ілюструвати ідею, що Суд завжди знаходить порушення основного права в справах, які перебувають на його розгляді. Іноді Суд не знаходить порушення, і такі справи можуть також спонукати до роздумів над цікавими питаннями права. Вони перевіряють межі того, що можна вважати прийнятним у сучасному суспільстві, скажімо, умови, у яких життя починається й закінчується, від зачаття до смерті. Судові рішення часто торкаються делікатних сфер, що викликають соціальну стурбованість, нерідко порушуючи релігійні переконання, наприклад, у справах, пов'язаних із дослідженням стовбурових клітин, екстракорпоральним заплідненням (ЕКЗ) й абортами, або з питаннями, пов'язаними з евтаназією.

Візьмімо до прикладу нещодавню справу, яку порушила Діана Прітті, британська жінка з прогресуючим захворюванням моторних нейронів. Вона стверджувала, що відмова національних органів влади задалегіть узяти на себе зобов'язання не переслідувати в судовому порядку її чоловіка за надання їй допомоги в здійсненні самогубства є порушенням її права на життя відповідно до статті 2 Конвенції.

У своїй практиці в цій сфері Суд твердо наголосив на обов'язку держав захищати життя. З огляду на обставини цієї справи, Суд не був переконаний, що «право на життя», гарантоване в статті 2, можна витлумачити – без викривлення формулювання – як надання протилежного «права на смерть». Суд не міг також створити право на самовизначення в сенсі надання людині права вибирати смерть, а не життя.

Тому в цьому випадку Суд дійшов висновку, що зі статті 2 не може випливати право на смерть – чи то від рук третьої особи, чи за сприяння державного органу. Отже, у цій справі не було допущено жодних порушень цього положення. Але згодом, у світлі запеклих громадських дебатів, які спричинила ця справа в Сполученому Королівстві, органи влади уточнили закон, видавши докладні інструкції, що стосуються обставин, за яких Генеральний прокурор висуватиме звинувачення чи не висуватиме його проти будь-якої особи, яка надає допомогу родичеві в смерті («*Прітті проти Сполученого Королівства*») (Pretty v. the United Kingdom), 2002 рік). Подальші справи – «*Хаас проти Швейцарії*» (Haas v. Switzerland) (2011 рік), «*Кох проти Німеччини*» (Koch v. Germany) (2012 рік) і «*Ламберт та інші проти Франції*» (Lambert and Others v. France) (2015 рік) – розвинули правову практику щодо цього права на життя,

чітко вказавши, зокрема, межі свободи розсуду держави під час оцінювання обставин кожної ситуації, коли держава може, скажімо, допускати або дозволяти такі дії, як відключення систем життєзабезпечення в лікарні, не вдаючись до введення права на еутаназію.

Катування, нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження

упродовж багатьох років європейці, особливо ті, хто жив у демократичній половині Європи до розпаду комунізму, вважали, що катування залишилися в минулому, на задвірках давньої історії. Камери катувань були експонатами в музеях, які вважали туристичними об'єктами, а не інструментами сучасного державного контролю або стримання.

Стаття 3 – Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Однак прониклива доповідь швейцарського сенатора Діка Марті для Парламентської асамблеї Ради Європи у 2008 році показала, що не так давно кілька європейських держав співпрацювали зі США в «боротьбі з тероризмом», потураючи катуванню. Деякі держави визнали свою причетність до «авіапереvezень затриманих у межах процедури надзвичайної видачі», організованих ЦРУ для перевезення осіб, підозрюваних у тероризмі, у центри тимчасового утримання, де їм загрожував ризик «суворих

допитів». Оскільки в'язницю в Гуантанамо було частково закрито, а деяких ув'язнених було відправлено в різні країни Європи, справи пройшли через національні суди й потрапили до Європейського суду з прав людини. Ще не всі ці справи було вирішено і це ще не закрита глава в історії захисту прав людини в Європі, про що свідчать більш актуальні справи «Ель-Масрі проти «Колишньої Югославської Республіки Македонія» (El-Masri v. "the former Yugoslav Republic of Macedonia") 2012 року, «Аль-Наширі проти Польщі» (Al Nashiri v. Poland) і «Хусейн (Абу Зубайда) проти Польщі» (Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland) 2014 року.

Суд стурбований не тільки цим конкретним аспектом поводження з підозрюваними терористами. Упродовж багатьох років він формував правову практику на основі цілої низки інших справ, звертаючи увагу на проблемні питання, коли держави порушували право осіб не зазнавати багатьох аспектів поводження, які принижують гідність. Вони варіюються від фізичного насильства над політичними опонентами до тілесних покарань неповнолітніх правопорушників, від примусового введення блювотних засобів до суворості військової служби та навіть доходять до екстрадиції в країни, де заявникам може загрожувати смертна кара.

Катування опозиційного лідера

Ми звикли, що в більшості європейських держав політичну владу передають мирно після вільних і справедливих виборів, але так не відбувається на всьому континенті. Нещодавно справа проти Азербайджану пролила світло на менш толерантні практики щодо політичної опозиції.

Боротьба проти катування й нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження

Сардар Джалалоглу був генеральним секретарем Демократичної партії Азербайджану, однієї з опозиційних партій, які вважали президентські вибори в жовтні 2003 року незаконними. Його було заарештовано після політичної демонстрації проти результатів виборів, звинувачено в «організації громадських заворушень» та в «застосуванні насильства щодо державних посадових осіб» і протягом декількох днів його було позбавлено можливості зустрітися зі своїм адвокатом. Сардара Джалалоглу було засуджено до трьох років ув'язнення, але згодом достроково звільнено президентським помилюванням.

Він поскаржився в Європейський суд із прав людини на те, що під час утримання під вартою в поліції з ним жорстоко поводилися, зокрема його били по підшвах ніг (фалака) два поліціянти в масках і погрожували зґвалтуванням. Це є порушенням статті 3 Конвенції, яка забороняє катування.

Європейський комітет із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) раніше підтвердив, що фалака є однією з форм жорстокого поводження, яку застосовують в азербайджанських в'язницях, і з огляду на обставини цієї справи Суд дійшов висновку, що характер пошкоджень, які отримав Сардар Джалалоглу, свідчить про катування, відповідальність за які несе влада, і що вона порушила статтю 3 («Маммадов [Джалалоглу] проти Азербайджану» (Mammadov [Jalaloglu] v. Azerbaijan), 2007 рік).

Шмагання або удари взуттям: нелюдське поводження або поводження, що принижує гідність?

У судовій практиці Суду послідовно проводиться різниця між трьома ступенями або аспектами поводження чи покарання, згаданими в статті 3, – «катування» як найжорстокіше з них, «нелюдське» як наступне за ступенем тяжкості й «таке, що принижує гідність», як найменш жорстоке. У двох справах (обидві проти Сполученого Королівства) ідеться про деякі з цих відмінностей.

До 1978 року на острові Мен – частині Сполученого Королівства з широким самоврядуванням – офіційним покаранням за напад були три удари різкою по оголених сідницях. В одній зі справ, розглянутих Судом того року, було встановлено, що хоча шмагання явно не можна назвати «катуванням», його застосування як покарання однаково порушувало статтю 3.

Суд заявив, що для того щоби покарання можна було вважати таким, що принижує гідність, «пов'язані з ним пониження мають

досягти певного рівня й у кожному разі мають відрізнитися від очевидного елементу пониження», пов'язаного із засудженням. Той факт, що ця стаття прямо забороняє «нелюдське» й «таке, що принижує гідність», покарання, чітко відрізняє його від покарання загалом.

Отже, обвинувальний вирок як такий не є порушенням статті 3, а от характер або спосіб покарання – можуть становити проблему в її контексті.

Ця оцінка, на думку Суду, обов'язково має залежати від обставин справи і, зокрема, від «характеру та контексту самого покарання, а також способу й методу його виконання». Однак покарання не було розцінено як «нелюдське», оскільки Суд дійшов висновку, що завдані страждання мають набути певної інтенсивності, щоби покарання можна було розцінити як «нелюдське». На думку Суду, у цій справі покарання не можна було розцінити як «нелюдське» («*Тайпер проти Сполученого Королівства*» (Tyner v. The United Kingdom), 1978 року).

Однак тілесне покарання, яке полягало в трьох ударах гімнастичною туплею з гумовою підшоною, які завдав по сідницях семирічного хлопчика директор однієї з приватних шкіл, не було досить суворим навіть для того, аби його можна було розцінити як «таке, що принижує гідність, поводження». Суд зазначив, що хлопчик перебував у школі всього п'ять тижнів, а тілесне покарання було застосовано через три дні після того, як його сповістили, що він зазнає тілесного покарання, через що кілька днів він перебував у стані тривоги. Проте ці обставини не були достатніми, щоб обґрунтувати судові рішення про порушення статті 3.

Четверо суддів висловили незгоду з думкою більшості щодо цієї справи на тій підставі, що ритуальний характер тілесного покарання, зокрема триденна затримка його застосування, був достатньою підставою для того, аби вважати це покаранням таким, що принижує гідність, а отже, порушує статтю 3, але рішення більшості залишилося в силі («*Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства*» (Costello-Roberts v. the United Kingdom), 1993 року).

Дії поліції

Коли поліція Німеччини затримала дрібного наркоторговця, вона не знала, як далеко зайде його справа.

Абу Джаллох народився в Сьєрра-Леоне, а в 1993 році жив у Кельні та продавав невеликі партії кокаїну, які він ховав у поліетиленових пакетах у роті. Він не говорив німецькою, а тільки ламаною англійською. Коли поліція заарештувала його, він проковтнув останній пакетик, а проблеми виникли через дії влади у зв'язку з цим. Оскільки поліція не знайшла в Абу Джаллох інших наркотиків, прокурор розпорядився дати йому блювотний засіб, щоби добути пакетик, який він проковтнув. Оскільки затриманий відмовився приймати ліки, які мали викликати блювоту, четверо поліціантів тримали його, поки ліки вводили в ніс через трубку, і йому також зробили ін'єкцію, щоби ліки точно подіяли. Пакетик наркотиків, який наркоторговець виблював, став тією підставою, що дозволила згодом засудити його.

Суд заявив, що Конвенція насправді не забороняє вдаватися до примусового медичного втручання для сприяння розслідуванню злочину. Однак Суд не впевнився в тому, що примусове застосування блювотних засобів було необхідним для

отримання доказів у цій справі. Прокуратура могла просто почекати, як це практикується в деяких інших країнах, поки наркотики вийдуть із травної системи заявника природним чином.

Суд також зауважив, що лікарі не дійшли згоди щодо небезпеки, пов'язаної з введенням блювотних засобів. Раніше такий засіб став причиною двох смертей у Німеччині, а влада більшості держав Ради Європи утримується від застосування цього методу. Суд встановив, що на фізичну й психічну недоторканність заявника було вчинено проти його волі серйозне зазіхання з боку влади Німеччини. Хоча й ненавмисно, влада здійснила цей захід у спосіб, що завдав заявникові як фізичного болю, так і психічних страждань. Тому він зазнав нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження, що суперечить статті 3 («*Джаллох проти Німеччини*» (Jalloh v. Germany), 2006 рік).

Військова служба для тих, кому за сімдесят?

Ви, напевне, вирішите, що деякі справи заслуговують потрапити в Книгу рекордів Гіннеса, а не на розгляд Суду. Але для заявників вони є невіддільною частиною їхнього досвіду, а страждання, пов'язані з цим, вони заберуть із собою в могилу.

Візьмімо для прикладу справу неграмотного курдського пастуха Хамді Таштана, який жив далеко від хоч якогось міста і працював в обмін на їжу та житло в маловідомому селі в Анатолії. Лише в 1986 році, уже в досить пізньому віці, його було зареєстровано в турецькому РАГСІ. Усе було добре, доки сварка у 2000 році в його рідному селі не призвела до того, що сусіди

помилково звинуватили його в дезертирстві. Хамді Таштана арештували місцеві жандарми й доправили у військовий призовний пункт, де від нього вимагали проходження військової служби. Попри те, що йому виповнився 71 рік, він успішно пройшов медичний огляд, і його було переведено в навчальний центр. Там його впродовж місяця змушували брати участь у таких самих заходах і виконувати ті самі фізичні вправи, яких вимагали від 20-річних новобранців. Хамді Таштан стверджував, що під час навчання зазнав поведження, що принижує гідність, оскільки його примушували позувати з начальством для фотографій і постійно над ним жартували. Йому також було важко їсти армійські пайки, оскільки в нього не було зубів. Після навчання його перевели в піхотну бригаду, де стан його здоров'я погіршився, а потім його поклали у військовий шпиталь. Через два місяці після «призову» він отримав свідоцтво про звільнення від військової служби через серцеву недостатність і старість.

Суд заявив, що держава має надавати правдоподібне пояснення причин будь-якої шкоди фізичної або психічної недоторканності осіб, що перебувають під її контролем. У справі Хамді Таштана цієї вимоги не було виконано. Документи про те, що заявник проходив військову службу, були знищені владою, але не було оскаржено те, що його ушпиталили після участі в навчаннях разом із призовниками, на 50 років молодшими від нього. Також не було вказано, чи мав примус до проходження військової служби в такому похилому віці будь-який суспільний інтерес. У підсумку Суд дійшов висновку, що це поведження рівносильне такому, що принижує гідність, за змістом статті 3 Конвенції («Таштан проти Туреччини» (Taştan v. Turkey), 2008 рік).

Чи є утримання в камері смертників нелюдським покаранням?

У 1989 році Суд ухвалив рішення в справі, у якій у зв'язку зі статтею 2 (право на життя) і статтею 3 (заборона нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження) постало питання про дотримання прав людини в державах, які не входять до Ради Європи.

Воно виникло через заяву Йенса Сорінга, громадянина Німеччини, який скоїв подвійне вбивство в Сполучених Штатах і втік до Сполученого Королівства, щоб уникнути судового переслідування. Сполучені Штати запросили його екстрадицію в 1986 році, а влітку 1988 року, коли всі правові процедури в Сполученому Королівстві було вичерпано, Йенс Сорінг звернувся до Страсбурга.

Суд підтвердив, що державу, яка проводить екстрадицію, у цьому випадку – Сполучене Королівство, можуть притягнути до відповідальності за порушення Конвенції, якщо вона усвідомлює реальну небезпеку того, що ця особа може зазнати нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження в разі її екстрадиції. Проте той факт, що його може бути страчено, не є причиною для запобігання екстрадиції, а от інші чинники, як-от спосіб застосування смертної кари, особисті обставини затриманого й невідповідність ухваленого вироку тяжкості вчиненого злочину, а також умови утримання під вартою, – усе це може становити порушення статті 3.

У справі Сорінга Суд дійшов висновку, що «феномен камери смертників» дійсно порушує статтю 3 з огляду на ймовірну тривалість утримання під вартою до страти, умов утримання

Чи є утримання в камері смертників нелюдським поводженням?

в камері смертників, а також віку й психічного стану заявника. Суд також зазначив можливість того, що його могли видати Німеччині, а не Сполученим Штатам, де він би не зазнав такого порушення прав людини, оскільки в Німеччині на нього поширювалися б положення Конвенції та юрисдикція Суду («*Soering проти Сполученого Королівства*» (Soering v. the United Kingdom), 1989 рік).

Ця справа значно розширює відповідальність держави за порушення Конвенції. Навіть якщо інша держава надала гарантії справедливого поводження, але фактичне поводження в цій третій країні поза контролем держави, яка проводить

екстрадицію, то держава, що підписала Конвенцію, має враховувати такі наслідки як частину своєї відповідальності. Це означає, що відповідальність держав, які підписали Конвенцію, опосередковано поширюється на дії, вчинені в державах, які не підписали Конвенцію, і передбачається, що за юридичною силою Конвенція переважає над угодами, укладеними з такими державами. Мотивувальна частина рішення Суду однаково застосовна як до справ про депортацію, так і до справ про екстрадицію, коли під загрозою можуть опинитися інші статті Конвенції, які охоплюють інші права, скажімо, статтю 6 (право на справедливий суд).

Свобода й безпека

з огляду на те, що Конвенцію було створено незабаром після закінчення Другої світової війни, не дивно, що її автори увели статтю, яка забороняє рабство й примусову працю. Примусову працю широко застосовували нацисти, які мобілізували кваліфікованих і некваліфікованих робітників у країнах, які вони окупували, та змушували їх працювати на потреби Німеччини. І навіть сьогодні, в умовах більш приватного характеру, експлуатацію можуть прирівняти до рабства.

У демократичних суспільствах, що дотримуються верховенства права, ми всі вільні в найзагальніших сенсах і маємо широкий особистий вибір у межах наших економічних можливостей, культурних звичаїв, соціальних очікувань та законів країни. Це дає нам порівняно широку свободу дій і накладає порівняно невелику кількість обмежень на таку свободу. Розмаїття способів життя становить більшу частину багатства європейського суспільства. Але деякі люди відчувають набагато більше обмежень свободи, особливо ті, хто має скрутне економічне становище й у кого малі або взагалі відсутні соціальні та сімейні зв'язки й підтримка.

Повний текст цієї статті, дійсно, допускає обов'язкову працю за певних обставин, як-от ув'язнення, військова служба або альтернативна служба особи, що відмовляється від військової служби з релігійних або інших міркувань, реагування на надзвичайний стан у країні або в межах звичайних цивільних обов'язків. Однак ця стаття прямо забороняє рабство й примусову працю поза цими обставинами.

Проблема обмежень і, у найекстремальніших випадках, рабства вийшла на перший план із ростом імміграції в Європу в останні роки. Трудові мігранти, яких експлуатують недобросовісні роботодавці та «агенції з тимчасового працевлаштування», або жінки й діти, продані в Європу в сексуальне рабство, – нові обличчя старого явища.

Домашнє рабство

У 2001 році Парламентська асамблея Ради Європи висловила жаль стосовно того, що «жодна з держав-членів Ради Європи прямо не включила домашнє рабство як злочин у свої кримінальні кодекси». А зовсім нещодавно, у 2005 році, Суд засудив Францію за неналежність її закону про «домашнє рабство».

Стаття 4 – Заборона рабства і примусової праці

Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

Гарним прикладом є справа, що стосувалася то-голезької дівчини, яку нелегально привезли в Париж і змусили працювати сім днів на тиждень упродовж чотирьох років із раннього ранку до пізньої ночі неоплачуваною «служницею, яка виконує всю хатню роботу» в родині з маленькими дітьми. Її «роботодавці» забрали її паспорт, а без документів про легальне проживання вона спочатку боялася скаржитися на своє становище.

Коли справа дійшла до Страсбурга, Суд заявив, що стаття 4 закріплює одну з основних цінностей демократичних суспільств, які складають Раду Європи. Заборона рабства, підневільного стану і примусової праці є положенням, щодо якого державам недостатньо просто утриматися від порушення гарантованих прав. На них лежить прямий обов'язок ухвалювати та впроваджувати ефективні положення, які б кваліфікували це порушення як кримінальний злочин.

З огляду на стійку поширеність «домашнього рабства» навіть у сучасній Європі, Суд визнав, що держави зобов'язані карати за будь-яке діяння, спрямоване на утримання особи в ситуації, не сумісній зі статтею 4.

Конвенція накладає на держави прямий обов'язок щодо зміни законодавства, яке є неналежним або суперечить правам людини, для того аби Суд не зіштовхувався з потоком однотипних справ, у яких можна встановити порушення Конвенції. Недостатньо визнати права людини, закріплені в Конвенції, навіть якщо в такому разі особи матимуть право порушувати справи проти уряду своєї країни. Річ у тому, щоби змінити закон (або застосування закону) так, аби повторювані справи не потрапляли до Суду в Страсбурзі («Сільяден проти Франції» (Siliadin v. France), 2005 рік).

Примусова праця

Рішення в справі «Чоудурі й інші проти Греції» (Chowdury and Others v. Greece) 2017 року стосувалося прямих та процедурних обов'язків держави щодо торгівлі людьми, експлуатації та примусової праці. Заявниками стали 42 нелегальних бангладеських іммігранти, які збирали в Греції полуницю. Вони працювали

довгі години під наглядом озброєної охорони й змушені були миритися з поганими умовами життя та вкрай низькою заробітною платнею. Значна кількість працівників, у тому числі 21 заявник, отримали поранення внаслідок того, що охоронець відкрив по них вогонь, коли вони висловили роботодавцям невдоволення щодо невиплати заробітної платні.

Унаслідок цього інциденту чотирьом особам було пред'явлено кримінальні звинувачення в торгівлі людьми й завданні поранень. Ті заявники, яких не було поранено, не стали потерпілими, оскільки, на думку прокурора, їхні скарги були подані із запізненням. Усі четверо обвинувачених були виправдані за звинуваченнями в торгівлі людьми.

Заявники стверджували, що вони стали жертвами торгівлі людьми і їх примушували до праці в порушення пункту 2 статті 4 Конвенції. Національний суд визнав, що працівників не примушували давати згоди на працевлаштування й не спонукали зробити це обманним шляхом. Їх було проінформовано про умови працевлаштування, вони погодилися на них і були вільні в будь-який момент піти.

Однак Європейський суд із прав людини мав іншу думку, посилаючись на попередні рішення, які стосувалися торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. Суд визнав, що принципи Конвенції стосуються експлуатації в більш загальному сенсі, у тому числі експлуатації людей через примусову працю. Це передбачає прямий обов'язок держав боротися з цією категорією торгівлі людьми через ухвалення нормативно-правової бази, у тому числі передбачити кримінальну відповідальність для тих, хто експлуатує людей через примусову працю. Прокурор Греції не розглянув глибших проблем торгівлі людьми та примусової праці. Як наслідок, місцевий суд не визнав жодного з обвинувачених винним. Суд скасував вирок і визнав Грецію винною в порушенні статті 4.

Право на особисту недоторканність

Свобода в більш класичному сенсі передбачає не свободу вибору способу життя, а свободу від втручання держави, зокрема від довільного затримання. Це форма свободи, яка забезпечує і зберігає особисту недоторканність.

Після арешту на демонстрації проти продажу зброї п'ятеро позивачів було засуджено судами Сполученого Королівства. Перші двоє відмовилися від зобов'язання дотримуватися громадського порядку й були засуджені до ув'язнення на 28 днів та сім днів, відповідно. Ще трьох арештували на демонстрації під час роздачі листівок і утримували під вартою в поліції не більше ніж декілька годин. Усі п'ятеро звернулися до Суду зі скаргю на те, що їхній арешт і затримання не були «встановлені законом», як того вимагає пункт 1 статті 5.

Стаття 5 – Право на свободу та особисту недоторканність

Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи... відповідно до процедури, встановленої законом.

У підсумку Суд дійшов висновку, що в перших двох випадках відмова двох осіб від зобов'язання дотримуватися громадського порядку виправдовує їхнє утримання під вартою, оскільки вони не дали жодних запевнень у тому, що вони не будуть посилювати протестів. Тому Суд дійшов висновку, що їхнього права на свободу та особисту недоторканність порушено не було.

Однак троє інших протестувальників не порушували (і не збиралися порушувати) громадського порядку, що визначається як заповідання або ймовірне заповідання шкоди особам чи майну або як дії, здатні спровокувати насильство з боку інших осіб. Ці три протестувальники діяли абсолютно мирно й не давали поліції підстав побоюватися порушення порядку.

Тому Суд дійшов висновку, що їхній арешт і затримання (навіть на кілька годин) були незаконними та непропорційними, що є порушенням статті 5. Крім того, це порушило їхнє право на свободу вираження поглядів, закріплене в статті 10, що також є порушенням Конвенції («*Стіл та інші проти Сполученого Королівства*») (Steel and Others v. the United Kingdom), 1998 рік).

Затримання з метою запобігання поширенню інфекційних захворювань

Гомосексуаліст із ВІЛ оскаржив неодноразові постанови суду Швеції щодо його примусового утримання в ізоляції в лікарні. Цього заходу вживали для запобігання подальшому поширенню ВІЛ через сексуальні контакти. Судові постанови (на шість місяців кожна) ухвалювали від 1995 до 2001 року, але заявник часто переховувався, тож загальний час, проведений в ізоляції (фактично позбавлення волі), не перевищував 18 місяців.

Суд мав вирішити, чи було це позбавлення волі «законним затриманням осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань», як зазначено в одному з підпунктів пункту 1 статті 5 Конвенції. Суд встановив, що існує два ключові критерії: чи є поширення інфекційної хвороби небезпечним для здоров'я або безпеки населення та чи є затримання особи крайнім заходом, який дозволяє зупинити поширення хвороби. Чи можна було розглянути або застосувати менш жорсткі заходи?

Хоча ВІЛ, безумовно, небезпечний для здоров'я населення, Суд не був переконаний у тому, що заходів, менш жорстких за примусову ізоляцію, було б недостатньо для протидії загрозі поширення хвороби. Не було жодних доказів того, що заявник поширював інфекцію серед інших людей у період, коли він не перебував в ізоляції, або що він вступав у статевий контакт, не повідомивши партнера про свою інфекцію або не використовуючи презерватив, чи що він взагалі мав статевий контакт.

Суд постановив, що влада не змогла встановити справедливого балансу між необхідністю

запобігти поширенню ВІЛ і забезпечити право заявника на свободу та що примусова ізоляція в лікарні в цьому випадку була порушенням статті 5 Конвенції («*Енхорн проти Швеції*») (Enhorn v. Sweden), 2005 рік).

Справедливий суд

Як тільки вам гарантовано право на життя та свободу від катування, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження і вас не позбавлено волі, найголовніше – якщо вас усе ж таки заарештовано – це справедливий суд. Конвенція забороняє це з допомогою статей 6 і 7, які стосуються відповідно права на справедливий суд і права не зазнавати покарання без закону. Протокол № 7, схвалений у 1984 році, визначає права, що стосуються права на оскарження в кримінальних справах, відшкодування в разі судової помилки, права не бути притягненим до суду або покараним двічі за один і той самий злочин.

Майже кожна п'ята справа, у якій Суд встановлює факт порушення Конвенції, стосується права на справедливий суд. Основні причини таких рішень варіюються від невинуватих затримок досудового утримання під вартою, упередженості суддів і очевидного небажання вважати обвинуваченого невинним доти, доки його вина не буде доведена. Крім того, деякі процесуальні недоліки, як-от брак доступу до свідків або недостатній час для підготовки захисту, є достатньою підставою для визнання порушення Конвенції. Подекуди питання стосується права обвинуваченого не свідчити проти себе, іноді з допомогою доказів, отриманих під тиском.

Право на справедливий суд

Процесуальні помилки, що позбавляють обвинуваченого доступу до правосуддя

Рішення в справі «Церовшек і Божичник проти Словенії» (*Cerovšek and Božičnik v. Slovenia*), винесене у 2017 році, ілюструє ту ретельність, із якою Суд аналізує деталі судочинства в справах, переданих на його розгляд.

Заявників засудила за крадіжку одна суддя, яка пішла у відставку після ухвалення вироку, не обґрунтувавши вини заявників і винесеного вироку. Через три роки, коли заявники оскаржили свій вирок, два інші судді, які не брали участі в першому судовому розгляді, ухвалили

письмові рішення, спираючись на відновлені матеріали справи. Засудження заявників було підтверджено в апеляційному порядку без прямого повторного заслуховування доказів.

У Страсбурзькому суді заявники стверджували, що ці факти призвели до порушення їхнього права на справедливий суд, і Суд погодився, що було порушено статтю 6. Суд наголосив на важливості винесення мотивованого рішення після завершення будь-якого судового розгляду й підкреслив принцип негайності. Судді зобов'язані обґрунтовувати свої рішення та забезпечувати належне здійснення правосуддя. Їхня поведінка має запобігати свавілля, сприяти зміцненню довіри громадськості та обвинувачених до ухваленого рішення і дозволяти виявляти та виправляти можливу упередженість під час судового розгляду. Цих цілей не можна досягти в обставинах справи заявників, оскільки суддя, яка проводила судовий розгляд, не пояснила свого вироку.

Уряд Словенії стверджував, що відставка судді суду першої інстанції є винятковими обставинами, які виправдовують відхід від стандартної національної процедури, однак Страсбурзький суд зазначив, що дата її відставки мала бути відома заздалегідь і що у зв'язку з цим належало вжити заходів або для того, щоби вона могла завершити справи заявників сама, або для того, щоби залучити іншого суддю на початковому етапі розгляду.

Суд визнав, що єдиним способом компенсувати нездатність судді першої інстанції надати причини, що обґрунтовують засудження заявників, було б віддати розпорядження про повторний судовий розгляд.

Визнання вини внаслідок застосування катувань

Таку заяву подав у 2007 році вірменин пан Арутюнян, який стверджував, що його було засуджено за вбивство в 1999 році на підставі визнання вини, отриманого під тортурами. Посилаючись на пункт 1 статті 6 Конвенції, він скаржився на те, що його право не свідчити проти себе і право на справедливий суд були порушені внаслідок використання під час судового розгляду таких свідчень, які отримали від нього і двох свідків під тортурами.

Суд зазначив, що факт примушення заявника і свідків давати свідчення був підтверджений національними судами Вірменії: відповідних працівників поліції було засуджено за жорстоке поводження. Отже, Суд дійшов висновку, що використання таких доказів зробило судовий процес над паном Арутюняном несправедливим і що було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції («Арутюнян проти Вірменії» (Harutyunyan v. Armenia), 2007 рік).

Право на мовчання

На основі тексту пункту 1 статті 6 Суд визнав право на мовчання, яке зіграло важливу роль у справі, яку порушили три ірландці – Гіні, МакГіннесс і Квін – проти Ірландії в грудні 2000 року.

Усі троє були заарештовані за підозрою в скоєнні серйозних терористичних злочинів. Коли поліція робила їм попередження під час затримання, то заявила, що вони мають право зберігати мовчання відповідно до Конвенції, але відповідно до статті 52 Закону «Про злочини проти держави» (1939 рік) вони все ж таки мали нада-

ти докладну інформацію про свої пересування під час здійснення відповідних злочинів. Усі троє відмовилися повідомити про свої пересування й були засуджені до шести місяців ув'язнення. Їхня апеляція ґрунтувалася на переважному праві на справедливий суд, закріпленому в статті 6 Конвенції, зокрема на праві не свідчити проти самих себе.

Суд дійшов висновку, що нав'язування статті 52 Закону «Про злочини проти держави», що вимагає від обвинувачуваних відповідати на питання в момент пред'явлення обвинувачення, руйнує саму суть привілею права не свідчити проти себе й права зберігати мовчання. Навіть серйозні проблеми у сфері безпеки та громадського порядку, на які посилається уряд Ірландії, не можуть слугувати виправданням для такого положення, і тому можна говорити про порушення прав заявників, гарантованих пунктом 1 статті 6. Крім того, з огляду на тісний зв'язок із презумпцією невинуватості, гарантованої пунктом 2 статті 6, було також порушено це положення («Гіні і МакГіннесс проти Ірландії» (Heaney and McGuinness v. Ireland) і «Квінн проти Ірландії» (Quinn v. Ireland), 2000 рік).

Стаття 6 – Право на справедливий суд

Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який

вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

Дві резонансні справи стосувалися питання про те, чи вплинув розголос у засобах масової інформації на рішення суду. Ці рішення були винесені Судом у 2002 і 2003 роках. Перше стосувалося голови правління найбільшого банку Латвії після його примусової ліквідації, а друге – судового процесу в справі про корупцію колишнього прем'єр-міністра Італії Беттіно Краксі.

Презумпція невинуватості

У політично заангажований період після набуття Латвією незалежності від Радянського Союзу на початку 1990-х років заявника було звинувачено в економічному саботажі, переказі мільйонів євро в російський банк у Москві в обмін на нічого не варті російські держоблігації, що завдало серйозних збитків латвійській економіці та фінансово знищило сотні тисяч дрібних інвесторів і вкладників.

У 1997 році під час суду в заявника стався серцевий напад. Як наслідок, захід превентивного утримання під вартою було пом'якшено, але прем'єр-міністр і міністр юстиції того часу негайно опублікували заяву в пресі, у якому вислови-

ли жаль у зв'язку з цим. Наступного дня судді, які займалися цією справою, також відкликали свої кандидатури, навівши як причину тиск «із боку уряду й громадськості», а листування заявника, у тому числі з його адвокатами, було вилучено і вивчено.

Під час судового розгляду заявник кілька разів звинувачував головуючу суддю і двох інших суддів в упередженості. Але на прохання сторони обвинувачення наказ про відкликання головуючої судді було відхилено Сенатом Верховного Суду. Питання було передано в Ризький регіональний суд, де – у присутності тих самих головуючої судді та двох інших суддів – заявника було відсторонено від посади.

Головуюча суддя також робила заяви для преси, у яких критикувала поведінку сторони захисту. Вона висловила здивування у зв'язку з тим, що заявник наполегливо відкидає звинувачення, й закликала його довести свою невинуватість. У грудні 2001 року рішенням суду заявника було засуджено до дев'яти років ув'язнення.

Суд встановив, що латвійська влада не проявила належної старанності під час розгляду цієї справи. Суд також встановив, що Ризький регіональний суд, якому було передано справу після постанови Сенату, був сформований неправильно. І думка головуючої судді, яку вона висловила в засобах масової інформації, вказувала на те, що вона схилилася до обвинувального вироку, чим виправдовувала сумніви заявника у її неупередженості. За всіма цими пунктами Суд встановив порушення статті 6. Крім того, заява головуючої судді для преси, у якій стверджувалося, що заявник має довести свою невинуватість, суперечила принципу презумпції невинуватості, одному з основоположних

Фасад будівлі Суду

принципів демократичної держави («*Лавентс проти Латвії*») (*Lavents v. Latvijas*), 2002 рік).

Політики понад законом?

Чималий інтерес засобів масової інформації викликав судовий процес в Італії над Беттіно Краксі, секретарем Італійської соціалістичної партії та колишнім прем'єр-міністром, звинуваченим у фальсифікації бухгалтерської звітності, незаконному фінансуванні політичних партій, корупції та здирництві. У справі, відомій як справа «Ені-Сай» (*Eni-Sai*), Краксі та декільком особам, звинуваченим разом із ним, було пред'явлено обвинувачення в незаконному підкупі державних чиновників і директорів різних причетних до справи компаній. Сам Беттіно Краксі не був присутній на жодному з 56 слухань у цій справі. Він

залишався в Тунісі, куди втік, і в грудні 1994 року був заочно засуджений до п'яти з половиною років ув'язнення.

Суть його звернення до Страсбурга полягала в тому, що він не мав достатньо часу для підготовки свого захисту, а також можливості провести перехресний допит свідків обвинувачення. Він також стверджував, що проведена проти нього кампанія в пресі вплинула на суддів, які ухвалювали рішення в його справі.

Що стосується браку часу для підготовки захисту, Суд встановив, що адвокати Краксі домовилися про дати слухань за його відсутності й не скаржилися на обмеження в часі раніше, ніж за місяць до винесення вироку. Отже, Суд не виявив порушення статті 6 у зв'язку з цим.

Суд визнав, що Краксі та його адвокати не мали можливості провести перехресний допит усіх свідків, оскільки один із них помер, а інші скористалися своїм правом зберігати мовчання в суді. Отже, вони не мали можливості оскаржити досудові заяви, які стали правовою підставою для засудження. У цьому випадку можна говорити про порушення прав Краксі за статтею 6.

Що стосується інтересу засобів масової інформації до справи «Ені-Сай», Суд визнав неминучими коментарі преси, з огляду на високу посаду заявника, політичний контекст, а також характер і тяжкість обвинувачень. Однак не було жодних доказів, які б дозволили припустити, що професійні судді в цій справі потрапили під вплив заяв, зроблених у пресі. Отже, Суд не виявив порушень статті 6 («Краксі проти Італії» (Craxi v. Italy), 2003 рік).

Заморожені активи, спрощені умови, близькі стосунки?

Справа, розглянута Судом у 2003 році, ілюструє, наскільки обережними мають бути адвокати й судді, коли йдеться про дії, які потенційно можуть скомпрометувати справедливий суд.

Заявник з Ісландії, який програв там справу проти національного банку, виявив, що чоловік однієї із суддів, яка розглядала апеляцію, яку він подав до Верховного Суду Рейк'явіка, був одним із поручителів боргу перед національним банком. Боржник не виконав своїх зобов'язань, і задля виконання своїх гарантій чоловік заклав майно, що належало його дружині, судді. Згодом національний банк щедрим жестом поступився 75% гарантій чоловіка. Заявник скаржився, що через тісні фінансові відносини між суддею та її чоловіком, з одного боку, і Національним бан-

ком Ісландії, з іншого, його справу проти банку не було розглянуто незалежним та безстороннім судом, як того вимагає стаття 6 Конвенції.

Суд вказав на відсутність доказів, що дозволяють припустити, що суддя була особисто упереджена, а суми, про які йдеться, не настільки великі, щоби це могло вплинути на її безсторонність. Проте збіг подання апеляції до Верховного Суду, яка припала на той же час, що і сприятливе фінансове врегулювання з чоловіком судді, міг обґрунтовано змусити заявника побоюватися, що Верховний Суд не був неупередженим. Отже, рішення Суду було на користь заявника, оскільки було порушено його право на справедливий суд («Петур Тор Сігурдссон проти Ісландії» (Pétur Thór Sigursson v. Iceland), 2003 рік).

Ніякого покарання без закону

Падіння Берлінської стіни зруйнувало правовий порядок, встановлений комуністичною партією в кожній із держав Центральної та Східної Європи. Наслідки цього відчувалися протягом декількох років у цій половині континенту, поки демократичні правові структури держав-наступників не вкоренилися в нових вільних суспільствах. Правові структури в нових державах мали змиритися з діяннями, вчиненими за колишнього режиму, які торкалися як власності, так і людей. Наслідки цього найбільш яскраво проявилися в об'єднаній Німеччині, де деяких осіб, винних у порушеннях прав людини за часів колишнього режиму в Німецькій Демократичній Республіці (НДР – «Східна Німеччина»), згодом притягнули до відповідальності.

Найрезонанснішою такою справою в Суді була справа Фріца Штрелеца, Хайнца Кесслера та Егона Кренца, трьох колишніх високопосадовців Східної Німеччини (заступник міністра оборони, міністр оборони й голова Державної ради НДР, відповідно), а також колишнього прикордонника Східної Німеччини. Усіх чотирьох заявників було засуджено судами Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) після возз'єднання Німеччини в 1990 році. Цих трьох посадових осіб було засуджено за участь у прийнятті політичних рішень на найвищому рівні щодо політики відкриття вогню на ураження по громадянах НДР, які намагалися втекти через внутрішній німецький кордон. Прикордонника було засуджено за стрілянину зі смертельним результатом в одному конкретному випадку.

Заявники подали заяву на тій підставі, що в час вчинення цих дій їх не вважали правопорушеннями за законодавством НДР або за міжнародним правом і що їхнє засудження німецькими судами є порушенням пункту 1 статті 7 Конвенції.

У цьому випадку Суд посилався на принципи, закріплені у власній конституції НДР, які прямо передбачають необхідність збереження людського життя. Державні інтереси, на які посилалася НДР – захищати кордони НДР «будь-якою ціною», щоби врятувати НДР від масового відтоку власного населення, – мали бути обмежені принципами, проголошеними у власній конституції НДР, а також у її законодавстві. Фактична практика на кордонах регулювалася секретними розпорядженнями, а службові інструкції не публікувалися в «Офіційних відомостях», але були відомі заявникам, які самі допомагали їх складати, що робило їх безпосередньо відповідальними

за ситуацію на кордоні між двома німецькими державами.

Стаття 7 – Ніякого покарання без закону

Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

Суд визнав законним для держави, яка керується принципом верховенства права, як-от ФРН, порушувати кримінальне провадження щодо осіб, які вчинили злочини за попереднього режиму. Суд також визнав, що на політику НДР у сфері охорони кордонів, яка грубо порушувала права людини й насамперед право на життя, не може поширюватися захист, передбачений пунктом 1 статті 7 Конвенції. Фактичне здійснення політики щодо охорони кордону в НДР, зокрема політики вогню на ураження, позбавило сенсу те законодавство, на якому вона мала б ґрунтуватися. Тому Суд постановив, що засудження заявників німецькими судами після возз'єднання не порушило пункту 1 статті 7

«Штрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини»
(Streletz, Kessler and Krenz v. Germany), 2001 рік).

Право на оскарження й відшкодування в разі судової помилки

Конвенція також передбачає право на оскарження в кримінальних справах і відшкодування в разі судової помилки, а також право не бути притягненим до суду або покараним двічі за один і той самий злочин в одній і тій самій державі. Ці додаткові права було додано в Конвенцію в 1984 році відповідним Протоколом № 7, який зміцнює право на справедливий суд трьома додатковими статтями.

Недоторканність приватного та сімейного життя

Це право допускає широке тлумачення, і Суд був обережним у тому, щоби в жодному разі суворо не визначати меж його застосування. У різних рішеннях Суд визначав приватне життя як «діяльність професійного чи ділового характеру», «право встановлювати й розвивати відносини з іншими людьми та зовнішнім світом», «зону взаємодії людини з іншими, навіть у публічному контексті», «фізичну і психологічну недоторканність людини», «право на розвиток особистості» та «право на встановлення деталей своєї самоідентифікації як людини». Один із коментаторів стверджує: «Такі різноманітні інтереси, як-от право жити як мандрівник, міняти своє ім'я й бути вільним від забруднення довкілля, а також такі більш традиційні права на «недоторканність приватного життя», як захист від поширення особистої інформації та зображень, – усе це можна тлумачити як приватне життя».

Стаття 8 – Право на повагу до приватного і сімейного життя

Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

У практиці Суду за цією статтею можна виділити п'ять конкретних «свобод»: три «свободи від» і дві «свободи для». Три перші свободи – це право бути вільним від зазіхань на фізичну і психологічну недоторканність, від несанкціонованого доступу до інформації та її збору, а також від серйозного забруднення довкілля, що впливає на здоров'я людини. Дві інші свободи – це право бути вільним у розвитку своєї особистості й самоідентифікації, а також свобода жити так, як хочеться.

Суд динамічно трактує Конвенцію, регулюючи баланс між конкурентними правами у світлі мінливих обставин. Практика Суду в останні роки демонструє чимраз більшу тенденцію віддавати перевагу захисту приватного життя перед свободою вираження поглядів. Це викликає заклопотаність у медійних колах, особливо серед журналістів, які побоюються, що їхні завдання з викриття правопорушень може бути ускладнене через посилення захисту приватного життя. Упродовж багатьох років Суд намагався віднайти той баланс між законним громадським інтересом до осіб, які грають роль у суспільному житті, і недоторканністю їхнього приватного життя, який не завжди було легко підтримувати, про що свідчать наведені нижче справи.

Право на повагу до приватного життя

Суспільний інтерес або цікавість суспільства?

Після кількох справ, які принцеса Кароліна Ганноверська програла в німецьких судах упродовж 10 років, вона зрештою подала заяву до Європейського суду з прав людини щодо судового рішення, що стосується фотографій, зроблених без її згоди у Франції й опублікованих у Німеччині. Відповідно до німецького законодавства, принцеса Кароліна є «публічною особою», і тому вважається, що громадськість має законний інтерес у тому, щоби знати, як вона поводить на публіці, навіть якщо не виконує жодних офіційних функцій. На фотографіях, про які йдеться, принцесу зображено в повсякденних справах: на шопінгу, під час заняття спортом, коли вона забирає дітей зі школи.

У справі 2004 року німецька влада стверджувала, що рівень захисту, що надається такій особі за німецьким законодавством, відповідає статті 8 та врівноважується з правом на свободу вираження поглядів, закріпленим у статті 10, і не вважала, що фотографії були невиправданим вторгненням у приватне життя позивачки.

Однак Європейський суд із прав людини у своєму рішенні дійшов висновку, що захист сімейного життя «виходить за межі приватного сімейного кола й містить також і соціальний аспект. Суд вважає, що будь-яка людина, навіть якщо вона відома широкому загалу, повинна мати можливість користуватися законним захистом і повагою до її приватного життя». Більшість суддів додали, що питання про правильне

співвідношення між статтями 8 і 10 зосереджене на «внеску, який опубліковані фотографії та статті роблять в обговорення, яке становить суспільний інтерес». У першій справі, що стосувалася принцеси Кароліни, фотографії не зробили такого внеску, оскільки вона не виконувала жодних офіційних функцій, а фотографії стосувалися виключно її приватного життя («Фон Ганновер проти Німеччини (№ 2)» (von Hannover v. Germany (No. 2), 2004 рік).

У другій справі, рішення в якій було винесено у 2012 році, Суд пішов ще далі й роз'яснив співвідношення, яке він встановив між правом на приватне життя і правом на публікацію, зазначивши п'ять міркувань, що лягли в основу його рішення. Суд уточнив, що аби публікація особистих матеріалів (у цьому випадку фотографій) була дозволена, вона має сприяти обговоренню питань, які становлять суспільний інтерес, і що відповідну особу повинні вважати публічною особою певного рівня пізнаваності або знаменитості. Крім того, Суд визнав, що попередня поведінка відповідної особи мала значення, як і зміст, форма й наслідки публікації. Зрештою Суд визнав, що обставини, за яких було зроблено фотографії, а отже, зміст будь-якого опублікованого матеріалу також мали значення. Це друге рішення посилило увагу до питання про співвідношення прав і посприяло глибшому розумінню тієї свободи розсуду, якою володіють держави під час вирішення питань такого характеру. Звичайно, на всьому континенті не знайдеш чіткої та статичної картини такого співвідношення. Як зазначив один із коментаторів, не існує стандартів, коли йдеться про визначення поняття приватного життя в Європі («Фон Ганновер проти Німеччини» (von Hannover v. Germany), 2012 рік).

Позбавлені громадянства?

Нещодавнє рішення Суду за статтю 8 стосувалося позбавлення громадянства, але воно також призвело до того, що Суд визначив правові позиції щодо довірливих дій у цій сфері.

Заявник, натуралізований громадянин Великої Британії, покинув Сполучене Королівство в порушення умов його звільнення під заставу. Поки він перебував за межами країни, міністр внутрішніх справ розпорядився, щоби задля суспільного блага його позбавили громадянства. Заявникові було також заборонено в'їжджати до Сполученого Королівства на тій підставі, що він брав участь у діяльності, пов'язаній із тероризмом, і мав зв'язки з низкою ісламських екстремістів. Заявник оскаржив обидва рішення.

Під час судового розгляду заявник стверджував, зокрема, що заходи, які застосовували щодо нього, порушували його право на повагу до сімейного та приватного життя. Ще він скаржився на те, що він не мав належних процесуальних гарантій для забезпечення ефективного дотримання його прав за статтю 8, оскільки йому надали лише обмежену інформацію щодо його справи про злочини проти державної безпеки, а наказ про заборону на в'їзд означав, що він не міг ефективно брати участі в судовому розгляді.

Суд визнав скарги заявника явно необґрунтованими. Під час визначення того, чи є позбавлення громадянства порушенням статті 8, необхідно розглянути два окремі питання: чи є позбавлення громадянства як таке самовільним і які наслідки позбавлення громадянства мало для заявника.

Уперше Суд розглянув питання про позбавлення громадянства в контексті тероризму й національної безпеки. У цій справі Суд дійшов висновку, що позбавлення громадянства не було свавільним. Суд не визнав, що будь-які міркування національної безпеки перешкодили оприлюдненню відповідних доказів, а також що заявник був у невідгідному становищі через те, що не був присутній особисто. Суд визнав дії національного суду справедливими, оскільки, за необхідності, заявник міг доручити адвокатам представляти його інтереси, поки він перебував за межами юрисдикції Сполученого Королівства.

Що стосується наслідків позбавлення громадянства, Суд зазначив, що заявник отримав громадянство Судану, тому не вважався особою без громадянства. А його дружина й дитина, які проживали в Сполученому Королівстві, могли вільно приєднатися до нього в Судані й навіть переїхати туди («K2 проти Сполученого Королівства» (K2 v. United Kingdom), 2017 рік).

Що не так з ім'ям?

Здебільшого люди не мають нічого проти того, як інші називають своїх хатніх улюбленців, але видається цілком розумним, що діти мають бути захищені від того, аби їхні батьки давали їм незвичайні імена. Тому в багатьох країнах діє законодавство, яке визнає, що національна практика надання імен має відповідати суспільним інтересам. Законодавство допускає використання поширених або традиційних імен та не дозволяє вигадані чи дивні.

У 1999 році фінська влада відмовилася реєструвати ім'я «Аксель» для хлопчика, попри те, що це ім'я використовувалося в родині й не сильно від-

різнялося від інших коротких імен, як-от «Альф» і «Ульф», які також широко використовувалися у Фінляндії. Сім'я звернулася до Європейського суду з прав людини зі скаргою на порушення статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя), і Суд виніс рішення на їхню користь.

Суд дійшов висновку, що ім'я не було химерним або безглуздим і не могло завдати шкоди дитині після подорослішання. Його можна вимовити фінською мовою, і воно також використовується в деяких інших країнах. За даними офіційної Системи інформації про населення, таке ім'я, хоча й рідко, але використовують у Фінляндії – із таким ім'ям зареєстровано тільки три людини. Влада визнала, що це не має негативних наслідків для збереження культурної та мовної самобутності країни. Беззастережна перемога родини! («Йоханссон проти Фінляндії» (Johansson v. Finland), 2007 рік).

Прийняття рішень особами із розумовою відсталістю?

Одне з рішень Суду, ухвалене у 2017 році, стосувалося обмежень права на самовизначення особи з розумовою відсталістю і зробило важливий внесок у практику Суду у сфері інвалідності. Конкретне питання полягало в тому, чи варто дозволити молодому чоловікові з розумовою відсталістю – за його бажанням – переїхати зі свого рідного міста на півдні Фінляндії у віддалений район на півночі країни, щоби жити з похилою парою, яка колись була його прийомними батьками. Однак призначений судом наставник або опікун заявника вважав, що переїзд не відповідає його інтересам. Заявник стверджував, що йому варто дозволити прийняти власне рішення з цього питання.

Фінські суди, заслухавши заявника, кілька свідків та експертні висновки про розумові здібності заявника, дійшли висновку, що заявник не в змозі зрозуміти значення свого бажання. Суди підтримали оцінку наставника й відхилили прохання заявника.

У Суді заявник стверджував, що відмова національних судів поважати його вибір, де і з ким жити, є порушенням статті 8 Конвенції. Суд визнав, що заявник зазнав втручання в його право на самовизначення у рамках права на повагу до приватного життя. Проте рішення віддати перевагу оцінці наставника над власним бажанням заявника не було непропорційним обмеженням його права у світлі переслідуваної мети – охорони здоров'я заявника в ширшому сенсі його добробуту.

Фактично рішення не ґрунтувалося на тому факті, що заявник мав розумову відсталість. У цьому конкретному випадку воно ґрунтувалося на тому факті, що наслідки інвалідності зробили заявника нездатним адекватно зрозуміти значення й наслідки конкретного рішення, яке він хотів прийняти. Як наслідок, добробут і ширші інтереси заявника вимагали дотримання думки наставника.

У Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю, ратифікованій 44 із 47 держав-членів Ради Європи, зокрема Фінляндією, ідеться про те, що всі держави-учасниці мають переглянути закони, які допускають опікуєнство та піклування, і вжити заходів задля розроблення законів та політики, спрямованих на заміну субститутивної моделі прийняття рішень суппортивною моделлю, яка поважає самостійність людини, її волю і вподобання.

Суд зазначив, що в межах внутрішнього розгляду були наявні ефективні гарантії запобігання

зловживанням, як того вимагають стандарти міжнародного права у сфері захисту прав людини, а також для забезпечення того, щоби права, воля й вподобання заявника були враховані. Заявник брав участь у процесі на всіх стадіях розгляду; його заслухали особисто і він мав можливість висловити свої побажання, навіть якщо рішення було прийнято не на його користь («*A.-M.V. проти Фінляндії*» (*A.-M.V. v. Finland*), 2017 рік).

Право на шлюб

З часу ухвалення Конвенції відбулися серйозні соціальні зміни в інституті шлюбу. Пряме формулювання статті 12 тепер треба пов'язати з цілою низкою питань, що стосуються таких дедалі більш поширених явищ, як співмешкання, розлучення, одностатеві стосунки та транссексуалізм, а також адаптувати їх до характеру основного інституту, який постійно розвивається. Наведені нижче приклади ілюструють деякі з цих питань.

Понад 30 років тому два окремі випадки порушили питання про право ув'язненого на шлюб.

У справі Хеймера й у справі Дрейпера заявники скаржилися на те, що кожному з них не давали взяти шлюб під час відбування покарання у в'язниці (один із них відбував довічне ув'язнення). У той час законодавство Сполученого Королівства не дозволяло укладати шлюби у в'язниці, а влада Сполученого Королівства заборонила тимчасове звільнення для ув'язнених, щоби вони могли взяти шлюб деінде.

Суд визнав скарги ув'язнених порушенням статті 12, і згодом уряд Сполученого Королівства вніс зміни у внутрішнє законодавство й тюремні процедури, які дозволяли ув'язненим брати шлюб у себе вдома. У своєму рішенні Суд прокоментував, що суть права на шлюб полягає у формуванні юридично обов'язкового союзу між чоловіком і жінкою. Саме їм належить вирішувати, чи хочуть вони вступити в такий союз за обставин, коли вони не можуть жити разом («Хеймер проти Сполученого Королівства» (Hamer v. The United Kingdom), 1979 рік; «Дрейпер проти Сполученого Королівства» (Draper v. The United Kingdom), 1980 рік).

Часті шлюби, часті розлучення

У 1987 році швейцарський суд заборонив громадянинові Швейцарії знову вступати в шлюб упродовж трьох років після його третього розлучення.

Це рішення відповідало чинному на той час Цивільному кодексу Швейцарії, яка – єдина серед держав-членів Ради Європи – зберегла це положення у своєму законодавстві. Він оскаржив це рішення в Суді, який виніс рішення на його користь.

Стаття 12 – Право на шлюб

Чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

Суд аргументував це тим, що реалізація основоположного права на шлюб, закріпленого в статті 12, тягне за собою особисті, соціальні та правові наслідки для відповідних осіб, а також підпадає під дію національних законів. Однак обмеження, введені в такий спосіб, не мають лімітувати або применшувати саму суть цього права. Хоча Суд визнав, що заборона Швейцарії слугувала інтересам стабільності шлюбів, він постановив, що засоби, обрані швейцарською владою, непропорційні переслідуваній меті. Отже, розлучена особа повинна мати право на повторний шлюб без необґрунтованих обмежень («Ф. проти Швейцарії» (F. v. Switzerland), 1987 рік).

Шлюб між некресними родичами

У 2005 році Б. і Л., свекор і невістка, хотіли одружитися. Відповідно до тогочасного законодавства Сполученого Королівства шлюб між свекром і невісткою не дозволявся, доки живе їхнє колишнє подружжя. Це, вочевидь, не звичайна ситуація, але на той час відповідні особи мали звернутися до парламенту за дозволом, що було винятковою й дорогою процедурою, до якої не застосовували жодних чітких правил або прецедентів. Заявники звернулися до Європейського суду з прав людини, стверджуючи, що заборона на їхній шлюб відповідно до законодавства Сполученого Королівства є порушенням статті 12.

Суд зазначив, що заборона на шлюб між некривними родичами, хоча й має на меті захист цілісності сім'ї, не запобігає таким відносинам. Жодні положення законодавства про кровозмішення або кримінального законодавства не перешкоджають позашлюбним відносинам між батьками чоловіка/жінки та їхніми невістками чи зятями. У попередніх справах парламент Сполученого Королівства скасовував заборону, коли видавалося, що вона не слугує жодній корисній меті суспільного порядку. Заявлена мета заборони – і застосовуване в деяких випадках скасування заборони – підривають раціональність та логіку цього закону.

Тому Суд дійшов висновку, що за обставин цієї справи було допущено порушення статті 12 Конвенції; Б. і Л. могли одружитися, а Сполучене Королівство мало переглянути своє законодавство («*Б. і Л. проти Сполученого Королівства*» (B. i L. v. The United Kingdom), 2005 рік).

Право транссексуалів на шлюб

Складні питання було порушено в скарзі Крістін Гудвін із Великої Британії, яка змінила статтю із чоловічої на жіночу, на те, що її права було порушено як за статтею 8 (право на повагу до сімейного та приватного життя), так і за статтею 12 (право на шлюб). Вона стверджувала, що зіштовхнулася із сексуальною агресією на роботі, оскільки не змогла змінити свого правового статусу з чоловіка на жінку. Це також позначилося на її національних страхових виплатах, виплатах соціальної допомоги, передбачуваній даті виходу на пенсію та праві на шлюб.

Суд заявив про чіткі й незаперечні докази чимраз більшої міжнародної тенденції до соціального

визнання транссексуалів, а також правового визнання нової соціальної ідентичності післяопераційних транссексуалів. Треті сторони не несуть жодних збитків від можливих змін у реєстрі народжень, які можуть впливати з дозволу на визнання зміни статі.

У цьому випадку заявниця жила як жінка, хотіла вийти заміж, але не мала такої можливості. Тому вона може стверджувати, що було порушено саму суть її права на шлюб. Хоча менше країн дозволило транссексуалам брати шлюб з зміненою статтю, ніж визнало зміну статі як таку, Суд не визнав, що це є аргументом на користь того, щоби залишити це питання повністю в межах компетенції окремої держави. Держави могли визначати умови, за яких транссексуали встановлюють, що зміну статі було здійснено належним чином, а також встановлювати формальності, застосовні до майбутніх шлюбів, але Суд не знайшов жодних підстав для того, щоби перешкоджати транссексуалам користуватися правом на шлюб. Тому в цій справі Суд встановив порушення як статті 8, так і статті 12 («*Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства*» (Christine Goodwin v. the United Kingdom), 2002 рік).

Рівноправність кожного з подружжя

Протокол № 7 до Конвенції, який було погоджено державами-членами в 1984 році і який набув чинності в 1988 році, запровадив не лише низку додаткових прав, що стосуються юридичної практики (право на оскарження в кримінальних справах та відшкодування в разі судової помилки, а також право не бути притягненим до суду або покараним двічі за один і той самий злочин), а й поняття рівноправності кожного з подружжя.

Протокол № 7, стаття 5 Рівноправність кожного з подружжя

Кожен із подружжя у відносинах між собою і в їхніх відносинах зі своїми дітьми користується рівними правами та обов'язками цивільного характеру, що виникають зі вступу у шлюб, перебування в шлюбі та у випадку його розірвання. Ця стаття не перешкоджає державам вживати таких заходів, що є необхідними в інтересах дітей.

Можливо, для читачів стане несподіванкою той факт, що цей Протокол, який містить коротку статтю щодо рівних прав і обов'язків кожного з подружжя, не був ратифікований низкою держав-членів, у тому числі Німеччиною, Нідерландами та Сполученим Королівством. Попри це, очевидно, що на карту поставлено питання, у яких як іммігранти, так і корінні народи мусульманського віросповідання зіштовхуються із широко розповсюдженою емансипацією жінок у сучасному європейському суспільстві. У законах шаріату зберігається зовсім інше уявлення про роль жінки, особливо в шлюбі, якщо порівнювати його з тим, яке склалося в іншій частині суспільства, і за цією відмінністю криється протистояння між вірою в божественне та світське джерело права.

У справі, у якій Партія добробуту (Refah Partisi) подала заяву до Європейського суду з прав людини щодо заборони, накладеної на неї

Конституційним Судом Туреччини, Страсбурзький суд зазначив:

Важко заявляти про повагу до демократії й прав людини і водночас підтримувати режим, що ґрунтується на шаріаті, який явно розходиться з цінностями Конвенції, особливо в тому, що стосується його кримінального права та кримінально-процесуальних норм, правил про правовий статус жінок і того, як він втручається в усі сфери приватного та громадського життя релігійними приписами.

На підтримання заборони Суд також додав:

На думку Суду, політичну партію, дії якої, як виглядає, спрямовані на запровадження шаріату в державі-учасниці Конвенції, навряд чи можна розглядати як об'єднання, що відповідає демократичному ідеалу, який лежить в основі всієї Конвенції (*«Refah Partisi (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey)*, 2001 рік).

Свобода думки, совісті та релігії

Європейська історія ознаменована стражданнями тих, хто помер за свої переконання. Християнські мученики за язичницьких часів, язичники, убиті в ім'я християнства, єретики, убиті католиками, католики, убиті протестантами, погроми євреїв і спалення відьом – завжди тих, хто дотримувався інших переконань, топили, вішали, спалювали або вбивали з надмірним завзяттям ті, хто думав, що вони знають все краще за інших. Одним із найбільших досягнень епохи Просвітництва було заохочення духу терпимості, який із кінця XVIII століття поступово ставав притаманним

законотворчій діяльності в Європі. Після Другої світової війни ті, хто розробляв Конвенцію, твердо ступили на цей шлях толерантності, налякани історією світської нетерпимості, коли права ідеологічних ворогів і представників інших рас та національностей грубо порушувалися як із боку комуністів, так і з боку фашистів.

Стаття 9 – Свобода думки, совісті та релігії

1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Це питання порушено в статті 9 Конвенції, яка стосується свободи думки, совісті та релігії, а також

у наступних двох статтях, які стосуються свободи вираження поглядів і свободи зібрань та об'єднань. Суд із допомогою свого динамічного тлумачення Конвенції в цьому аспекті застосовує їх до сучасних проблем так, щоби відобразити їхню центральну роль у захисті прав людини на континенті, який швидко змінюється у світлі демографічного, соціального й культурного розвитку.

Носіння ісламських головних хусток

У 2004 році Суд виніс рішення у важливій справі, що стосувалася заборони, яку наклав заступник ректора Стамбульського університету на носіння студентками ісламських хусток. Лейлі Шахін, студентці п'ятого курсу медичного факультету, було відмовлено в допуску до письмового іспиту через те, що на ній була ісламська хустка. Заборона ґрунтувалася на розпорядженні заступника ректора, у якому йшлося про те, що студентам, які мають бороду, і студенткам, які носять ісламську хустку, буде відмовлено в допуску до лекцій, семінарів та практичних занять.

Суд дійшов висновку, що хоча це розпорядження і становило втручання в право заявниці сповідувати свою релігію, воно було «встановлено законом», як зазначено в пункті 2 статті 9, а відтак втручання в це право в такому випадку було виправданим.

Суд зазначив, що Конституційний Суд Туреччини раніше виніс рішення про те, що дозвіл студентам покривати шию і волосся вуаллю чи хусткою на підставі релігійних переконань суперечить світській Конституції. Верховний Адміністративний Суд також постановив, що носіння ісламської хустки в університеті не відповідало основоположним принципам Республіки. Отже, Європейський суд із прав людини дійшов висновку, що для такого втручання в турецькому законодавстві була

Свобода думки, совісті та релігії

правова основа, а відтак заявниця могла й повинна була знати про це, оскільки правила щодо носіння ісламської хустки в університеті діяли задовго до того, як вона туди вступила.

Що стосується необхідності такого втручання, Суд зазначив, що вона ґрунтувалася, зокрема, на принципі відокремлення релігії від держави та принципі рівності прав. Згідно з практикою Конституційного Суду, принцип відокремлення релігії від держави як гарантія демократичних цінностей забезпечує свободу й рівність. Цей принцип не дозволяє державі віддавати перевагу

будь-якій конкретній релігії чи віросповіданню. Він скеровує державу як неупереджений арбітр і неминуче передбачає свободу релігії та совісті для кожного.

Стаття 9 також передбачає захист прав і свобод інших осіб та охорону публічного порядку, чому також слугує ця заборона. Оскільки багато інших студентів вирішили не носити хусток, у Туреччині існував потенційний конфлікт з екстремістськими політичними рухами, які прагнули нав'язати суспільству загалом свою релігійну символіку й концепцію суспільства, що ґрунтується на

релігійних приписах («*Лейла Шахін проти Туреччини*» (Leyla Şahin v. Turkey), 2004 рік).

Релігія на уроках плавання?

Нещодавнє рішення Суду розширило свою практику щодо статті 9 про свободу думки, совісті та релігії. Заявників, побожних мусульман, було оштрафовано за відмову виконати вимогу про те, щоб їхні дві дочки відвідували обов'язкові уроки плавання в початковій школі.

Заявники відмовилися на тій підставі, що їхні діти мали відвідувати басейн разом із хлопчиками, що не відповідало їхнім релігійним переконанням. Однак відвідування занять із плавання є обов'язковою частиною програми фізичного виховання дітей до досягнення віку статевого дозрівання. Заявники оскаржили відмову місцевого органу влади надати їхнім дітям звільнення від занять, а також рішення оштрафувати їх за те, що вони не дозволили своїм дітям відвідувати заняття.

Зрештою їхню справу було відхилено Федеральним судом Швейцарії на тій підставі, що місцева політика у сфері освіти спрямована на забезпечення інтеграції дітей, незалежно від їхньої власної релігійної або культурної приналежності чи приналежності їхніх батьків, і що було вжито заходів для врахування особливих релігійних або культурних особливостей шляхом установки окремих кімнат для переодягання й душевих кабінків для хлопчиків і дівчаток, а також надання дівчаткам можливості носити в басейні буркіні (ісламський купальний костюм).

Заявники звернулися до Суду зі скаргою на порушення їхнього права на свободу релігії, гарантованого статтею 9 Конвенції. Суд дійсно

встановив порушення прав заявників за статтею 9, але зацікавленість цієї держави-члена в дотриманні права на освіту, закріпленого в Протоколі № 1 до Конвенції, переважила це порушення. Така свобода розсуду дозволяє державам-членам тлумачити аспекти Конвенції з урахуванням практики Суду й відповідних принципів, раніше встановлених у конкретній правовій сфері.

На думку Суду, стаття 9 була застосовна в цій справі, а відмова звільнити заявників від вимоги, відповідно до якої їхні діти мають відвідувати заняття з плавання в школі, рівнозначна зазіханню на їхнє право сповідувати свою релігію. Однак, попри те, що Швейцарія ще не ратифікувала Протоколу № 1 до Конвенції, Суд також спирався на принципи прецедентного права в цій сфері, щоби підтримати освітні та соціальні аргументи школи й держави, і визнав, що вони переважають важливість справи заявника. Намір місцевої влади сприяти соціальній інтеграції переважив бажання заявників звільнити своїх дітей від відвідування уроків плавання («*Османоглу й Кокабаш проти Швейцарії*» (Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland), 2017 рік).

Присягання на Біблії

Сан-Марино, член Ради Європи, є мікродержавою, захованою в центрі Італії. Її заснував ще за давніх часів християнський святий, і питання про християнську природу держави вийшло на перший план у справі, яку Суд розглядав у 1999 році.

Два парламентарі, обрані до парламенту Сан-Марино (Consiglio Grande et Generale) у червні 1993 року, склали присягу в письмовій формі без клят-

ви на Біблії, як вимагалось Законом «Про вибори». Парламент наказав депутатам знову скласти присягу, цього разу на Біблії, інакше їх буде позбавлено місць у парламенті. Вони зробили це, але поскаржилися, що їхнє право на свободу релігії та совісті було порушено. Уряд Сан-Маріно, напевне, швидко усвідомив помилковість таких порядків, оскільки змінив закон, надавши депутатам можливість у майбутньому присягати словами «клянусь честю» як альтернативу присяги на Біблії. Але Європейський суд із прав людини все ж розглянув скарги заявників, і його рішення становить певний інтерес.

На свій захист уряд Сан-Маріно підкреслив важливість присяги, особливий характер історії та національних традицій Сан-Маріно, які тісно пов'язані з християнством ще від часу заснування республіки. Водночас уряд стверджував, що важливість присяги з релігійного погляду зараз замінена «необхідністю дотримуватися публічного порядку у формі соціальної згуртованості та довіри громадян до своїх традиційних інститутів».

Суд погодився з тим, що загалом закони Сан-Маріно гарантують свободу совісті та релігії, однак у цьому випадку вимога, відповідно до якої заявники мали скласти присягу на Біблії, була рівноцінна вимозі, щоби два представники народу присягали на вірність певній релігії, а це несумісно зі статтею 9 Конвенції. Суперечливим є те, що здійснення виборного мандата, спрямованого на вираження різних поглядів суспільства в парламенті, залежало від попередньої заяви про відданість певному віруванню. Таке обмеження не можна вважати «необхідним у демократичному суспільстві» (*«Бускаріні та інші проти Сан-Маріно»* (Buscarini and Others v. San Marino), 1999 рік).

Звільнення за релігійні переконання

На тлі інтенсивного релігійного прозелітизму в Центральній і Східній Європі після падіння комунізму деякі держави неохоче офіційно реєстрували християнські євангельські групи. Правовий статус полегшив би їм доступ до таких послуг, як винаймаєння конференц-залів і відкриття банківських рахунків. У Болгарії однієї із таких груп – «Слово життя» – було відмовлено в реєстрації, тож вона діяла підпільно.

Одна болгарська заявниця, Калинка Тодорова Іванова, стверджувала, що її звільнили з посади адміністратора басейну в Технікумі річкового суднобудування й навігації міста Русе в Болгарії за те, що вона була членом групи «Слово життя». Спочатку директора технікуму в Русе, де працювала пані Іванова, було звільнено Міністерством освіти, зокрема, за те, що він терпимо ставився до діяльності групи «Слово життя» в школі. Потім на пані Іванову тиснули, щоби вона пішла у відставку або відмовилася від своєї віри. Головний інспектор відділу освіти міста Русе і його заступник нібито погрожували, що інакше вони дадуть вказівку новому директорові звільнити її. Вона відмовилася, і через місяць її звільнили «за невідповідність освітнім і професійним вимогам до цієї посади». Усі апеляції проти її звільнення були відхилені окружним судом, районним судом і Верховним Касаційним Судом. Тому вона передала свою справу до Європейського суду з прав людини.

Уряд Болгарії турбувався про збереження світського характеру системи освіти й навів Суду стверджували випадки прозелітизму в технікумі міста Русе з боку працівників цієї школи. Однак уряд не надав доказів того, що пані Іванова мала безпосередній стосунок до таких випадків і стверджував, що її звільнення не мало нічого спільного з її релігійними переконаннями. Проте, розглянувши послідовність подій у

їхній сукупності, у тому числі ширший контекст антипатії влади до групи «Слово життя», Суд дійшов висновку, що заявницю було звільнено саме через її належність до цієї церкви. Той факт, що її було звільнено відповідно до чинного трудового законодавства, не скасовує основного мотиву її звільнення («Іванова проти Болгарії» (Ivanova v. Bulgaria), 2007 рік).

Свобода вираження поглядів

Стаття 10 – Свобода вираження поглядів

Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

Саме Томас Джефферсон сказав під час Американської революції, що краще обере корумпований уряд, але вільну пресу, ніж чесний уряді з корумпованою пресою. У першому випадку, стверджував він, громадськість коли-небудь дізнається правду й виправить ситуацію; у другому – вона ніколи не дізнається, якщо щось піде не так. Тому не дивно, що на статтю 10 Конвенції (свобода вираження поглядів)

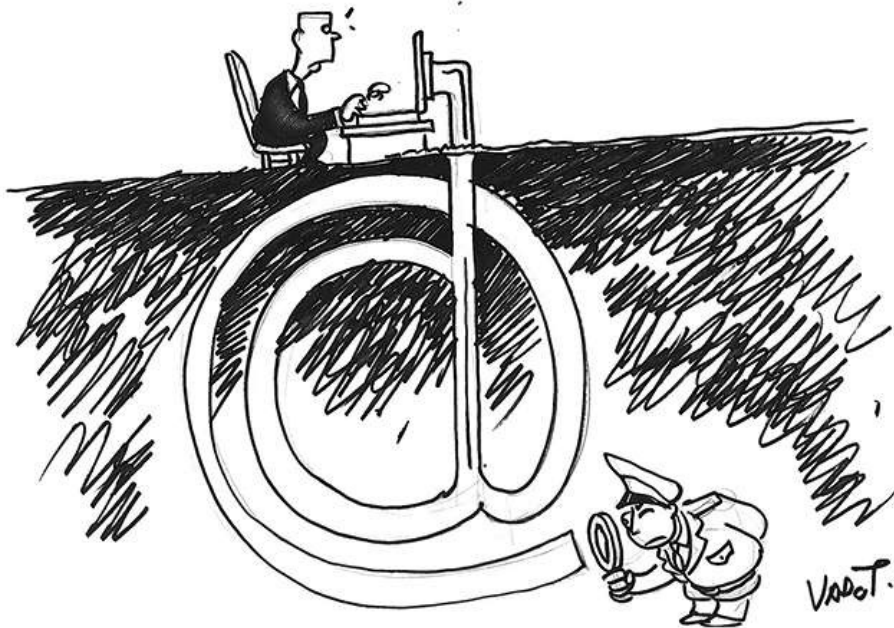
дуже любляють посилатися журналісти, коли держава порушує їхнє право розкривати правду про неналежний уряд.

Як свідчить наведена нижче добірка справ, не тільки журналісти використовували цю статтю як гарантію свого права на свободу вираження поглядів. У демократичному суспільстві ми всі значною мірою покладаємося на засоби масової інформації для отримання щоденних новин про уряд і політику, а також про суспільство загалом. Ті, хто працює в засобах масової інформації, несуть особливу відповідальність за інформування громадськості. З огляду на обов'язки й відповідальність, покладені на ЗМІ, їхня діяльність вимагає особливого захисту, який надає ця стаття.

Викриття державних таємниць

Дві НУО в Дубліні надавали жінкам інформацію, пов'язану з вагітністю, у тому числі про аборти за кордоном. Оскільки в цій країні аборт є кримінальним злочином, Верховний Суд Ірландії видав судову заборону обом організаціям надавати вагітним жінкам інформацію про розташування, назву й навіть номери телефонів клінік, які роблять аборти у Великій Британії.

Суд стверджував, що навіть якщо Ірландія мала законний інтерес у захисті життя ненароджених, судова заборона мала непропорційні наслідки. Вона забороняє консультування, незалежно від віку, стану здоров'я або обставин вагітних жінок, і створює небезпеку для їхнього здоров'я, оскільки внаслідок такої ситуації жінки можуть перервати вагітність на більш пізньому терміні без належної консультації. Суд відмовився брати до уваги статтю 2 Конвенції (право на життя) – попри прохання уряду Ірландії, – оскільки НУО не стверджували, що Конвенція гарантує право

Малюнок Ніколя Вадо, зроблений під час конференції «Свобода вираження поглядів: і досі передумова демократії?» (Рада Європи, Страсбург, жовтень 2015 року)

на аборт, а лише те, що на карту поставлено їхнє право надавати й отримувати інформацію про аборти за кордоном («*Open Door і Даблін Вел Вумен проти Ірландії*» (Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland), 1992 рік).

Журналісти та їхні джерела

Кілька справ, які розглядав Суд, стосувалися права журналістів не розкривати своїх джерел інформації. Для журналістів, як і для свободи засобів масової інформації загалом, це важливе питання. Розкриття джерел може мати серйозні, можливо, навіть фатальні наслідки для тих, хто надає інформацію журналістам. Це також

руйнує репутацію журналіста або відповідного видання як безпечного зберігача конфіденційної інформації. Отже, кар'єра журналіста й майбутнє видавця – у крайніх випадках навіть їхнє життя – можуть опинитися під загрозою.

Не далі як у 2007 році голландського журналіста було затримано в Нідерландах більше ніж на два тижні, аби змусити його розкрити свої джерела в поліції Амстердама, які надавали йому інформацію в справі про торгівлю зброєю. Він написав критичну статтю про попереднє розслідування поліції, але відмовився розкрити своє джерело, коли його попросили про це як свідка в Апеляційному суді, який згодом розпорядився про його затримання за неповагу до суду.

Свобода преси та ЗМІ

Коли його заява дійшла до Страсбурга, Суд нагадав про свою думку, згідно з якою захист журналістських джерел є однією з основних умов свободи друку. Комітет міністрів Ради Європи випустив відповідну рекомендацію всього за кілька місяців до подій, що відбулися в цій справі. Він нагадав державам-членам, що без такого захисту джерела можуть бути позбавлені можливості допомагати пресі в інформванні громадськості з питань, що становлять суспільний інтерес, а життєво важлива роль преси як громадського спостерігача може бути підважена. Наказ розкрити джерела може бути виправданий тільки вимогою в інтересах суспільства, яка має переважати.

Суд підкреслив у цій справі, наскільки далеко пішла нідерландська влада, щоби дізнатися, хто з-поміж працівників амстердамської поліції надає інформацію журналістові. Такі радикальні заходи, на думку Суду, можуть лише позбавити бажання тих, хто має правдиву й точну інформацію про злочинну діяльність, у майбутньому ділитися нею з пресою. Суд дійшов висновку, що інтерес уряду в тому, щоби дізнатися, хто є джерелом заявника, не переважає інтересу заявника в приховуванні цієї інформації («*Воскейл проти Нідерландії*» (Voskuil v. The Netherlands), 2007 рік).

Свавілля щодо журналіста-розслідувача

Буквально через тиждень після ухвалення рішення у справі Воскейла Суд виніс ще одне рішення, що стосується статті 10, у справі німецького журналіста, який працював у Брюсселі, висвітлюючи події в Європейському Союзі.

У 2002 році Ханс Мартін Тіллак опублікував у журналі «Штерн» дві статті, у яких повідомлялося про стверджені винування європейського високопосадовця у фінансових зловживаннях в інститутах ЄС, а також про розслідування, проведене у зв'язку з цим Європейським бюро з боротьби із шахрайством (OLAF). Після того як внутрішнє розслідування в інститутах ЄС не виявило жодних протиправних дій, OLAF подало скаргу на журналіста владі Бельгії. Поліція почала розслідування у зв'язку з порушенням професійної довіри й можливим хабарництвом із боку високопосадовця. Через два роки після публікації статей у журналі «Штерн» поліція провела обшук у квартирі та офісі журналіста, вилучила його комп'ютери, мобільні телефони й робочі документи. Попри неодноразові прохання, вони відмовилися їх повертати.

Коли справа дійшла до Суду в Страсбурзі, він знову наголосив на принципі, згідно з яким захист журналістських джерел є основною умовою свободи преси. Втручання бельгійської влади не було «необхідним у демократичному суспільстві». Право журналіста не розкривати своїх джерел інформації не можна вважати простим привілеєм, який надають або забирають залежно від законності чи протизаконності таких джерел інформації. Це невіддільна частина права на інформацію, до якої варто ставитися вкрай обережно. Навіть якщо причини, наведені бельгійськими судами, були «доречними», вони не були «достатніми» для обґрунтування обшуків (*Тіллак проти Бельгії*) (Tillack v. Belgium), 2007 рік).

Преса й парламент

На початку 2017 року Суд розглядав справу, що стосувалася примусового видалення журналістів із прес-галереї в національному парламенті й відсутності заслуховування їхніх юридичних претензій щодо цього видалення.

Журналісти висвітлювали парламентські дебати щодо ухвалення державного бюджету в Скоп'є, коли серед членів парламенту розпочалися заворушення. Співробітники служби безпеки наказали журналістам залишити прес-галерею парламенту, але журналісти відмовилися. Вони стверджували, що громадськість має право бути поінформованою про парламентські слухання, навіть про такі заворушення. Співробітники служби безпеки вигадали журналістів.

Заявники подали скаргу до Конституційного Суду, який, не провівши заслуховування, відхилив аргументи заявників, що ґрунтувалися на статті 10 Конвенції. Суд встановив, що «служба безпеки

вважала, що для захисту недоторканності й життя журналістів у прес-галереї парламенту їх варто було перемістити в безпечніше місце, де їм не зарожувала небезпека».

Однак Суд у Страсбурзі підтримав скаргу журналістів, зазначивши, що причин, наведених Конституційним Судом, недостатньо для того, щоби виправдати їхнє випровадження з прес-галереї. По-перше, Суд підтвердив, що випровадження журналістів із місця подій має бути предметом суворого контролю, особливо в тих випадках, коли журналісти реалізують своє право інформувати громадськість про поведінку обраних представників у парламенті. Те, як влада намагається владнати заворушення під час парламентських засідань, становить суспільний інтерес. По-друге, Суд встановив, що самі заявники не становили загрози порядку в парламенті і, всупереч оцінці ризику, яку провели співробітники служби безпеки, не було жодних ознак того, що заворушення між членами парламенту поставили під загрозу особисту безпеку заявників, які перебували в прес-галереї парламенту. По-третє, щодо аргументу про те, що заявники могли стежити за прямою трансляцією дебатів в іншому приміщенні поруч із прес-галереєю, Суд зазначив, що «видалення заявників спричинило несприятливі наслідки, які тут-таки перешкодили їм отримати інформацію з перших рук і відомості з першоджерела, що ґрунтуються на їхньому особистому досвіді про події, які відбуваються в парламенті... Це були важливі елементи в здійсненні з боку заявників своїх журналістських функцій, яких громадськість не мала бути позбавлена» (*Селмані та інші проти "Колишньої Югославської Республіки Македонія"*) (Selmani and Others v. "the former Yugoslav Republic of Macedonia"), 2017 рік).

Образливі або просто незручні публікації?

Наскільки високопоставлені особи можуть захистити себе від журналістських репортажів, які становлять суспільний інтерес, свідчить справа проти Франції, яку у 2002 році подав до Суду видавничий директор газети «Ле Монд».

У 1995 році в газеті було опубліковано статтю про незаконний обіг наркотиків у Марокко зі згадкою у зв'язку з цим про короля Хасана II і його оточення. Король подав позов на підставі Французького закону від 1881 року про свободу преси, один із розділів якого стосувався образи глави іноземної держави.

Спочатку обвинувачених було виправдано Паризьким кримінальним судом, проте король Хасан оскаржив це рішення, і Паризький апеляційний суд виніс рішення на його користь. Зустрічну апеляцію обвинувачених до колегії з кримінальних справ Касаційного суду було відхилено, а видавці газети «Ле Монд» потім подали заяву до Європейського суду з прав людини. Вони заперечували проти положення французького законодавства як проти порушення їхніх прав людини за статтею 10.

Страсбурзький суд дійшов висновку, що громадськість мала законний інтерес бути поінформованою про питання, що обговорювалося в статті, яка ґрунтувалася на доповіді про виробництво й незаконний обіг наркотиків у Марокко, оскільки таку доповідь підготував Європейський Союз, членства у якому на той час домагалася Марокко. Суд зазначив, що засоби масової інформації мають діяти добросовісно, спираючись на правдиві факти та надаючи достовірну й точну інформацію згідно з журналістською етикою. Вони повинні мати

можливість покладатися на офіційні повідомлення без необхідності проводити окремо свої власні розслідування з певного питання.

Суд також зазначив, що, навіть якщо твердження, що містяться в повідомленні (і подальша стаття, що ґрунтується на ньому) були правдивими, цей французький закон не дозволяє журналістам використовувати такого факту на свій захист. Судове переслідування за цим законом не було пропорційним засобом захисту репутації високопоставлених осіб. Закон про дифамацію – у тих випадках, коли правдивість статей є фактом, що безпосередньо стосується справи, – мав стати достатньою гарантією їхньої репутації.

Суд також зазначив, що наділення глав держав особливим правовим статусом не відповідає сучасній практиці й політичним концепціям. Імунітет від критики тільки з огляду на статус або роль, незалежно від того, чи виправданою є така критика, є привілеєм, який виходить за межі того, що необхідно для досягнення мети. Суд дійшов висновку, що відповідного пропорційного співвідношення між обмеженнями щодо права журналістів або видавців на свободу вираження поглядів та поставленою законною метою не було. Франція програла, а газета «Ле Монд» перемогла («*Коломбані та інші проти Франції*» (Colombani and Others v. France), 2002 рік).

Свобода зібрань та об'єднання

Право на зібрання та об'єднання може здатися на перший погляд настільки незаперечним, що ми сприймаємо його як належне. Але, як і у випадку з багатьма іншими правами людини, часто найшвидший спосіб втратити їх – це сприймати їх за належне. Як видно з наведених нижче справ,

це питання в різних країнах проявляється в різні дивні способи.

Масонська таємниця і державна служба

Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani (Великий Схід Італії з Палаццо Джустиніані) – це італійська масонська організація, яка об'єднує кілька лож. Вона існує з 1805 року. У 2001 році організація подала скаргу до Європейського суду з прав людини на те, що регіональний закон області Фріулі-Венеція-Джулія вимагає від кандидатів на державні посади декларувати, чи є вони членами масонської або будь-якої секретної організації. Відсутність декларації є підставою для відмови в призначенні. За твердженням організації, така вимога є дискримінаційною й несумісною з правом на свободу об'єднання, гарантованим статтею 11 Конвенції.

Суд зазначив, що цей закон розрізняє таємні організації (зокрема масонські ложі) та інші, членство в яких не є таємним. Він також зазначив, що заборона на висунення масонів на певні державні посади, призначення на які проводить область, не є «необхідним у демократичному суспільстві». Покарання будь-кого за членство в об'єднанні, таємному чи ні, не є виправданим, оскільки цей факт як такий не є поганим («Великий Схід Італії з Палаццо Джустиніані проти Італії (№ 2)» (Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani v. Italy (№ 2), 2001 рік).

Права робітників і закриті підприємство

Два заявники – студент і садівник – виграли у 2007 році в Суді спільну справу щодо «закритого підприємства» – практика, коли умовою працевлаштування на певне підприємство є членство в певній профспілці.

Щоби отримати роботу, кожен із заявників мав вступити в профспілку під назвою «SID», яка є філією Данської конфедерації профспілок. Перший заявник, студент, працював як підмінний працівник у вихідні дні в дистриб'юторській компанії, а другий був садівником. У 1996 році студент відмовився вступити до профспілки й наступного дня був звільнений. У 1999 році садівник вступив у профспілку проти своєї волі та заявив, що не згоден із політичними поглядами профспілки.

На думку Суду, стаття 11 передбачає негативне право не об'єднуватися примусово, а також позитивне право на об'єднання. Він визнав, що держави користуються широкою свободою розсуду щодо того, як забезпечити свободу профспілок у сфері захисту професійних інтересів їхніх членів. Однак Суд також зазначив, що уряд Данії двічі безрезультатно намагався ухвалити законодавство про реформування законів про «закриті підприємства». Індивідуальне право обох заявників на свободу об'єднання було порушено, і Суд також встановив, що в європейському суспільстві загалом мало хто підтримує «закриті підприємства», тільки свого часу Данія та Ісландія. Для Суду такі обставини свідчили про те, що «закриті підприємства» на ринку праці не є незамінним інструментом для ефективного здійснення свобод профспілок. Заявники виграли справу, а Данія мала переглянути своє законодавство («Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark), 2007 рік).

Протокол № 1, Стаття 2 – Право на освіту

Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань.

Освіта: уроки від держави?

Перший протокол про внесення змін до Конвенції був узгоджений у 1952 році, і одна з ключових його статей стосується права на освіту.

Освіта відіграє настільки важливу роль у житті людей, як дітей, так і батьків, що не дивно, що практика Суду підкреслює важливість держави в її забезпеченні. Питання про характер внеску держави в освіту вийшло на перший план у справі, що стосувалася статевого виховання, у якій Суд постановив, що характер відповідальності держави в цій сфері полягає в забезпеченні того, щоб інформація або знання, включені в навчальну програму, передавали в об'єктивний, критичний і плюралістичний спосіб. Державі забороняється вчиняти інформаційно-психологічний вплив, який можна розглядати як неповагу до релігійних і світоглядних переконань батьків. Це обмеження не має бути перевищено («*Кьєлдсен, Буск Мадсен і Педерсен проти Данії*» (Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark), 1976 рік).

Суд також підтримав право батьків та інших осіб забезпечувати приватну освіту поза державною системою, але утримався щодо звільнення держави від її обов'язків у цій галузі, оскільки в іншому разі забезпечення освіти залишатиметься прерогативою тільки тих, хто може дозволити собі платити за неї.

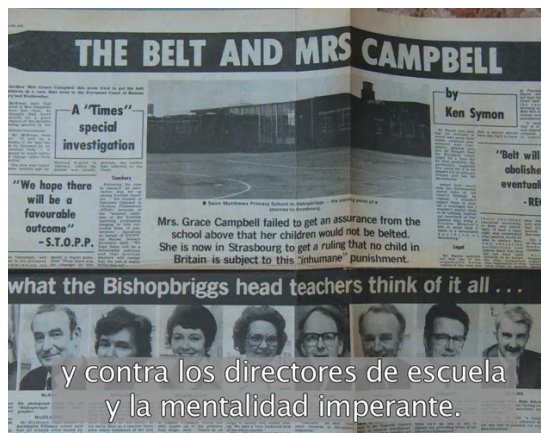
За одним із рідкісних випадків, коли одна держава-член звернулася до Суду зі скаргою на іншу державу, стояли саме такі побоювання щодо позбавлення деяких дітей освіти.

Дітям із-поміж кіпріотів грецького походження, які проживали в північній частині Кіпру, було відмовлено в отриманні освіти після того, як турецькомовна влада закрила навчальні заклади для дітей із-поміж кіпріотів грецького походження. Представники влади стверджували, що діти можуть їздити в школу на південь, але потім утруднювали їхнє повернення до своїх домівок на півночі. Кіпр подав на Туреччину в Суд.

Суд засудив Туреччину за те, що вона непропорційно обмежила здійснення права на

сімейне життя як ціну за здійснення права на освіту («*Kıncı проти Туреччини*» (Cyprus v. Turkey), 2001 рік). У справі, що стосується спірного питання про тілесні покарання в школах, Суд провів чітку межу між освітою і викладанням, що й стало основою для його рішення у цій сфері: Освіта дітей – це весь процес, у межах якого в будь-якому суспільстві дорослі прагнуть передати молоді свої переконання, культуру та інші цінності, тоді як викладання або інструктаж стосується, зокрема, передачі знань і інтелектуального розвитку.

Суд зазначив, що хоча право на освіту вимагає регулювання з боку держави, це регулювання не має завдавати шкоди суті прав батьків на забезпечення того, аби освіта відповідала їхнім переконанням. Заявники, які заперечували проти тілесних покарань, виграли справу, і відтоді в державних школах не застосовують тілесних покарань («*Кемпбелл і Косанс проти Сполученого Королівства*» (Campbell and Cosans v. The United Kingdom), 1982 рік).

Справа Кемпбелла

Вільні вибори

Протокол №1, Стаття 3 – Право на вільні вибори

Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу.

Якщо ви живете в умовах стабільної демократії, ви можете подумати, що зайве було включати до Конвенції статтю про право на вільні вибори. Але за дуже вагомих причин перший протокол, узгоджений країнами-членами і відкритий для підписання в 1952 році, містив саме таку статтю. На той час «залізна завіса» впала у всій Європі – «від Щецина в Балтиці до Трієста в Адриатиці», як красномовно висловився Черчилль, – розділивши континент на демократичний Захід і тоталітарний Схід. Держави-члени Ради Європи зміцнювали парламентський і демократичний характер своєї частини Європи, закріпивши в цьому тексті право народу «проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування». Цього права були явно позбавлені ті, хто де-факто жив в однопартійних комуністичних державах на сході.

Держави-члени притягувалися до відповідальності в Суді за порушення цієї статті з безлічі різних причин, не обов'язково пов'язаних із початковими причинами її написання.

Право на вільні вибори

Голосування за ґратами

У 2005 році один з ув'язнених стверджував, що закон Сполученого Королівства, що позбавляє його права голосу через те, що він є засудженим злочинцем, не сумісний зі статтею 3 Протоколу № 1 Конвенції. Сім суддів, що засідали в складі Палати Суду (див. наступний розділ про роботу Суду), одногосно заявили, що права ув'язненого було порушено, проте Сполучене Королівство подало апеляцію до Великої палати в складі 17 суддів, які більш докладним рішенням однаково підтримали засудження Сполученого Королівства («Херст проти Сполученого Королівства» (Hirst v. the United Kingdom), 2005 рік).

Упродовж 12 років це питання було каменем спотикання, а на розгляд Суду потрапила низка інших справ, у яких кожен раз засуджувалася загальна заборона Сполученого Королівства на голосування ув'язнених (рішення в справі «Грінс і М.Т. проти Сполученого Королівства» (Greens and M.T. v. the United Kingdom) 2010 року; рішення в справі «Фірт та інші проти Сполученого Королівства» (Firth and Others v. the United Kingdom) 2014 року; рішення в справі «МакХ'юг та інші проти Сполученого Королівства» (McHugh and Others v. the United Kingdom) 2015 року). Сполучене Королівство, як і раніше, відмовлялося вносити поправки в цей закон, але нещодавно досягло угоди зі Судом, відповідно до якої адміністративні

реформи дозволять деяким категоріям ув'язнених – тим, хто тимчасово звільнений за спеціальним дозволом, тим, хто перебуває вдома за умови дотримання комендантської години, а також тим, хто перебуває під слідством, – брати участь у голосуванні. У майбутньому ув'язнені будуть також офіційно поінформовані під час зачитування вироку про позбавлення їх права голосу на весь термін відбування покарання.

Мовні іспити для кандидатів у парламент

У Латвії, де проживає велика російськомовна меншина, кандидати на державні посади мають довести володіння латиською мовою.

У 1998 році пані Подколзину було включено в список кандидатів, поданий до виборчих органів Партією національної гармонії, а її заява супроводжувалася сертифікатом про володіння латиською мовою. Однак згодом пані Подколзину відвідав екзаменатор, який провів тест із державної мови й повідомив, що вона не володіє латиською мовою на «третьому рівні», найвищому рівні, визначеному нормативними актами Латвії та необхідному для участі у виборах до парламенту. Згодом Виборча комісія виключила її ім'я зі списку. Партія попросила Ризький регіональний суд скасувати рішення Виборчої комісії, але суд постановив, що не було допущено жодних порушень закону і пані Подколзина не може балотуватися на виборах.

Тому вона подала заяву до Європейського суду з прав людини, і Суд виніс рішення на її користь. Латвійська влада ніколи не ставила під сумнів дійсність свідчення пані Подколзиної, проте змусила її пройти довіільну додаткову перевірку,

яку провів лише один екзаменатор, який мав «надмірні повноваження». Ризький регіональний суд не врахував оригіналу свідчення, виданого після екзамену, який провела комісія в складі п'ятих екзаменаторів, а натомість поклався виключно на висновки одного екзаменатора. У цій процедурі бракувало «основних гарантій справедливості» (*«Подколзина проти Латвії»* (Podkolzina v. Latvia), 2002 рік).

Дискримінація

Центральне місце в розумінні прав людини посідає ідея про те, що кожна людина повинна мати можливість користуватися цими правами нарівні з іншими людьми, не зазнаючи дискримінації. Стаття 14 Конвенції захищає від дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії та низки інших ознак. Ці ознаки не визначені суворо, тому Суд зберігає гнучкість у їхньому тлумаченні у світлі мінливих обставин.

Стаття 14 – Заборона дискримінації

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Стаття захищає осіб, які перебувають в аналогічних ситуаціях, від будь-якої дискримінації в користуванні правами та свободами, закріпленими в Конвенції. Стаття 14 не існує окремо, однак вона відіграє важливу роль, доповнюючи положення Конвенції та протоколів до неї. На неї не можна посилалися як на самостійну статтю, а лише разом з іншою статтею, у якій ідеться про право, передбачене в Конвенції. Тому вважається, що дія, яка порушує те чи інше право або свободу та є дискримінаційною, порушує дві згадані статті «у поєднанні».

Справа, яка стосується статті 14 і яку широко висвітлювали засоби масової інформації, була пов'язана із забороною на проведення параду лесбіянок, геїв, бісексуалів, трансгендерів у Варшаві у 2005 році. Суд постановив, що заборона, яку наклав мер Варшави (його згодом обрали президентом Польщі), порушувала статті 11 і 14 Конвенції, оскільки інші паради, які мали відбутися того ж дня, не були заборонені. Це рішення було першим, яке підтвердило, що заборона на проведення таких парадів просто через їхній характер, є дискримінаційною, що є порушенням заборони дискримінації в поєднанні з порушенням права на свободу зібрань та об'єднання (*«Бачковський та інші проти Польщі»* (Wączkowski and Others v. Poland), 2007 рік).

Дискримінація – це відмінність, що ґрунтується не на об'єктивних і розумних критеріях. Однак правильним є і зворотнє формулювання: відмінність, що ґрунтується на об'єктивних і розумних критеріях, не є дискримінацією та не порушує статті 14. Проведення таких оцінок є суб'єктивною справою, що вимагає від Суду приймати оцінні рішення з гострих культурних та соціальних тем, а також поважати ту свободу

розсуду, яку має кожна держава у сфері тлумачення Конвенції.

У рішенні щодо «Бельгійської мовної справи» 1968 року, що стосувалася забезпечення французької освіти у фламандських регіонах Бельгії, Суд пояснив:

Стаття 14... не забороняє проводити відмінностей у поводженні, які ґрунтуються на об'єктивній оцінці суттєво різних фактичних обставин та які задля забезпечення суспільного інтересу встановлюють справедливий баланс між захистом інтересів суспільства й повагою прав та свобод, гарантованих Конвенцією.

Держава-член не зобов'язана ставитися по-різному до людей у різних ситуаціях, але якщо держава-член не забезпечує різного ставлення до людей, що перебувають у різних ситуаціях, без об'єктивного й розумного обґрунтування, Суд все ж може згодом ухвалити рішення про те, що такі люди зазнали дискримінації.

Справа, у якій Суд виніс рішення у 2000 році, ґрунтувалася на низці подій, що почалися в 1980-х роках. Громадянин Греції, який був членом секти «Свідки Єгови», відмовився з міркувань совісті проходити військову службу. У грудні 1983 року Постійна палата військового суду визнала його винним у непокорі — за ухилення від призову до військової служби з релігійних мотивів — і відправила до в'язниці. Через кілька років після його звільнення виконавча рада бухгалтерсько-ревізійної палати Греції відмовила призначити його бухгалтером-експертом через його кримінальну справу в минулому, навіть попри те, що він склав відповідний кваліфікаційний іспит. Заявник подав апеляцію проти цього

Користуйтеся своїми правами:
заборона дискримінації

рішення, але його апеляцію було остаточно відхилено Верховним Судом Греції в 1996 році. Згодом він поскаржився в Суд у Страсбурзі на те, що з ним поводилися як із людиною, засудженою за кримінальний злочин, коли він намагався влаштуватися на посаду бухгалтера-експерта, попри той факт, що злочин, за який його було засуджено, стався через його релігійні переконання.

Суд визнав скаргу заявника, встановивши порушення статті 14 (заборона дискримінації) у поєднанні зі статтею 9 (свобода думки, совісті та релігії). Його право не зазнавати дискримінації під час здійснення прав, гарантованих Конвенцією, було порушено, коли Греція без об'єктивного й розумного обґрунтування не забезпечила різного ставлення до осіб, обставини яких істотно відрізнялися. Засудження заявника не передбачало, що він є нечесним або аморальним, що могло б завадити йому належно

виконувати функції бухгалтера-експерта. Він не був «непридатною особою» для такої професії, як це було б у випадку зі звичайним злочинцем. Не було об'єктивних і розумних підстав для того, щоби не ставитися до заявника інакше, ніж до інших осіб, засуджених за кримінальні злочини («Тлімменос проти Греції» (Thlimmenos v. Greece), 2000 рік).

В іншій помітній справі було заявлено про дискримінацію з боку Сполученого Королівства у зв'язку з різним віком виходу на пенсію для чоловіків і жінок. Суд скористався «свободою розсуду» та заявив, що національні органи влади краще, ніж Суд, можуть оцінити потреби свого власного суспільства, а отже, вважає такі заходи розумними («Стек та інші проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. The United Kingdom), 2006 рік).

В інших випадках Суд не допускав такої свободи розсуду національної влади. Одна зі старих справ Суду також стосувалася статі позивачів, а Суд вважав дискримінацію за ознакою статі настільки важливою, що справу було визнано дискримінаційною. Декілька жінок, які легально проживали в Сполученому Королівстві, хотіли, щоб їхні чоловіки приєдналися до них у Сполученому Королівстві. Міграційні органи Сполученого Королівства відмовили їм у дозволі, і заявниці успішно заявили про дискримінацію в поєднанні зі статтею 8 (право на повагу до сімейного життя). Жінки стверджували, що якби вони помінялися місцями і хотіли б приєднатися до своїх чоловіків у Сполученому Королівстві, то відповідно до законодавства Сполученого Королівства дозвіл було би видано. Судді заявили: «Тільки дуже вагомні причини можуть об'єктивно виправдати відмінність у ставленні за ознакою статі» («*Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства*» (Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom), 1985 рік).

Ще одним чинником дискримінації, який прямо заборонено Конвенцією, є расова приналежність. Однак Суд і досі не зіштовхувався із практикою «позитивної дискримінації» – за ознакою раси

чи будь-якою іншою ознакою – і наразі з цього питання немає відповідної практики.

У 2000 році Протокол № 12 до Конвенції був відкритий для підписання й набув чинності у 2005 році, коли його підписали десять держав. Він ввів загальну заборону дискримінації, поширюючи захист проти неї під час здійснення будь-якого передбаченого законом права, навіть якщо це право прямо не захищене Конвенцією, за умови, що воно передбачене національним законодавством. Однак на сьогодні Протокол ратифікували тільки 20 держав-членів, ще 18 підписали, але ще не ратифікували, тож його застосування на континенті, очевидно, не узгоджене й не уніфіковане. Ця ситуація свідчить про необхідність збалансувати тенденцію до розширення прав, передбачених Конвенцією, з практичними труднощами, які накладають обмеження на здійснення таких прав у державах-членах.

Попри постійне прагнення Ради Європи викоринити невинуватену дискримінацію, багато держав-членів хоча й готові погодитися з Протоколом і навіть підписати його, і досі не наважуються прийняти та ратифікувати те, що видається настільки широкою модифікацією їхнього національного законодавства.

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Слухання справи в Європейському суді з прав людини

Європейський суд із прав людини

Понад 830 мільйонів осіб із 47 держав Ради Європи мають право звертатися до Страсбурзького суду, якщо вважають, що їхні права були порушені. У 2017 році було отримано понад 63 000 заяв, але всього лише 14 000 із них були визнані прийнятними.

Європейська конвенція з прав людини не тільки встановила перелік прав людини, які підлягають захисту, а й заснувала Європейський суд із прав людини. У другому розділі Конвенції (статті 19–51) перераховано основні цілі та процедури Суду, який потім конкретизував їх у своєму Регламенті.

Кожна з 47 держав-членів Ради Європи має право висувати кандидатів на посаду судді Суду. Кандидати повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу суддівську посаду. Суддів обирає Парламентська асамблея Ради Європи терміном на дев'ять років за списком із трьох кандидатів, висунутих кожною державою, до того ж обрану особу не можна переобрати. Після призначення обрані кандидати беруть участь у роботі Суду як незалежні особи, а не як службовці своєї держави.

Вони не можуть займатися жодною діяльністю, що є несумісною з їхньою незалежністю або безсторонністю. Суддів обирають терміном на дев'ять років, але вони мають вийти на пенсію у віці 70 років. Із набранням чинності Протоколу № 15 цей віковий ценз може бути збільшено до 74 років.

Судді Європейського суду з прав людини

Один суддя? Три, сім або сімнадцять суддів?

Як і в багатьох правових системах, деякі процедури Європейського суду з прав людини зовсім не прості. Конвенція вимагає певної процедури для подання заяв до Суду, для прийняття рішень про те, чи є ці заяви прийнятними, а потім щодо способу їхнього вирішення залежно від суті питань на розгляді.

Якщо коротко, можна сказати, що наразі Суд працює на чотирьох різних рівнях. Суддя, який засідає одноособово, розглядає заяви на предмет їхньої неприйнятності. Комітет у складі трьох суддів розглядає питання про прийнятність заяв, які не можна просто визнати неприйнятними, а також може постановити рішення по суті, якщо питання, яке лежить в основі справи, є предметом усталеної практики

Суду (повторні справи). Палата в складі сімох суддів розглядає справи, які порушують істотні питання або відкривають нові перспективи в практиці Суду. Велика палата в складі 17 суддів є останнім рівнем, на якому заявники або Нижня палата в складі сімох суддів можуть передавати справи на розгляд.

Структуру Європейського суду з прав людини було вдосконалено в 1998 році задля пришвидшення його процедур і зміцнення права окремих осіб подавати свої заяви безпосередньо до Суду. Нещодавно було проведено нові реформи, спрямовані на скорочення кількості справ, які перебувають на розгляді.

Для того щоби заяву, яку подала особа, було визнано прийнятною, має бути вичерпано всі національні засоби правового захисту у відповідній державі та її має бути подано до Суду впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення на національному рівні. Із моменту набуття чинності Протоколу № 15 цей термін буде скорочено до чотирьох місяців. Проте Суд не розглядає заяву, якщо вона є анонімною або за своєю суттю є ідентичною до заяви, яку вже розглянув Суд, а також явно необґрунтованою чи такою, яка свідчить про зловживання правом на подання заяви. За правилами Суду, заява має містити достатню інформацію для визначення характеру й обсягу справи без посилання на інші документи.

Більше ніж половина від загальної кількості заяв, що перебувають на розгляді, стосується тільки чотирьох держав-членів: Румунії (17,6%), Росії (13,8%), Туреччини (13,3%) та України (12,6%).

Накопичені справи, відкритий судовий розгляд, дружнє врегулювання

до кінця першого десятиліття 2000-х років у Суді накопичилося понад 150 000 нерозглянутих заяв. Завдяки процедурним реформам у самому Суді, кращому інформуванню держав-членів і освіти працівників судових органів, Суду вдалося впоратися з великою кількістю нових заяв, які він отримує, і до початку 2018 року скоротити кількість нерозглянутих заяв до трохи більше як

56 000. Суд завжди дає обґрунтування, визнаючи заяву прийнятною або непринятною. Однак обсяг нових заяв був і досі є настільки великим, що затримки неминучі. Ситуація покращилася, але для того, щоби справу було прийнято, розглянуто та вирішено, у середньому знадобиться приблизно два роки. Нещодавно запроваджена процедура, за якою один суддя приймає рішення про прийнятність, а комітет у складі трьох суддів виносить рішення в справах, пов'язаних з усталеною практикою, допомогла скоротити цю затримку в часі, проте не усунула її.

Майже всі справи, що перебувають на розгляді Європейського суду з прав людини, вирішуються в межах правил письмової процедури, що спирається на письмові докази. Публічні слухання проводять у невеликій кількості випадків. Документи, які сторони передають до канцелярії Суду, фактично відкриті для громадськості. Коли Суд приймає рішення, він завжди вказує мотиви, а будь-який суддя, не згодний із таким рішенням, може надати свою окрему думку.

Суд прагне до дружнього врегулювання питання у всіх прийнятних справах, якщо це видається можливим. Такі провадження є конфіденційними, хоча згодом вони підтверджуються рішенням, у якому коротко викладено факти та досягнуте рішення.

За перші 40 років свого існування Суд ухвалив рішення тільки в 837 справах. Унаслідок нещодавніх реформ кількість ухвалених рішень тепер щорічно перевищує це число, і завдяки групуванню справ, предметом яких є схожі правові питання, судді Суду змогли розібрати щонайменше вдвічі більше справ, що перебували на розгляді, ухваливши у 2017 році 1 068 рішень.

Зала Комітету міністрів

Окрім 47 суддів, у Страсбурзі в канцелярії Суду працюють приблизно 300 юристів, яким допомагають приблизно 400 секретарів та інших працівників адміністративної служби. Річний бюджет Суду складає майже 71 млн євро й покриває заробітну платню суддів та інших працівників, а також оперативні витрати, як-от витрати на інформаційні технології, службові поїздки, письмовий та усний переклад, публікації та юридичну допомогу.

Запровадження у 2011 році «пілотних справ» також допомагає скоротити кількість заяв, що

перебувають на розгляді Суду. Суд відбирає одну справу з групи справ, предметом яких є однакове питання права, і виносить рішення, пропонуючи державам-членам використовувати тлумачення цього рішення для всіх аналогічних справ на національному рівні, які подали до Суду громадяни цих держав. У такий спосіб національні правові системи можуть посприяти скороченню кількості аналогічних справ, що перебувають на розгляді, а це дозволить Суду зосередитися на інших справах, предметом яких є інші питання права.

Більша частина рішень, ухвалених Судом у 2017 році, стосувалася шести держав-членів: Росії, Туреччини, України, Румунії, Болгарії та Греції.

Суд бажає ще більше скоротити кількість накопичених справ, йому, можливо, доведеться розробити додаткові реформи для впорядкування судочинства за різними категоріями заяв і пришвидшення методів роботи. Кількість як заяв, так і справ, що перебувають на розгляді, на жаль, і досі велика.

Довести справу до кінця: виконання рішень

Рішення Суду є обов'язковими для відповідних держав-членів і зобов'язують окремі уряди вносити зміни в законодавство та адміністративну практику в багатьох сферах. Але саме Комітет міністрів (який представляє всі держави Ради Європи), а не сам Суд фактично здійснює нагляд за виконанням рішень.

Відповідна держава періодично звітує перед Комітетом міністрів щодо виконання рішення Суду: про заходи, ужиті для виправлення

того, що держава зробила неправильно, про компенсацію, виплачену заявникам, чиї права було порушено, а також про те, що держава зробила для виправлення ситуації на майбутнє – скажімо, змінила закон або вказівки, які надають державним органам для здійснення ними своїх функцій.

Комітет міністрів проводить чотири засідання на рік для здійснення нагляду за виконанням судових рішень, а у 2011 році він погодив новий суттєвий перегляд процедури нагляду, покликаний пришвидшити темпи «закриття» переданих йому справ. Як наслідок, за останні роки вдалося зафіксувати скорочення кількості справ, що перебувають на розгляді.

Наприклад, у 2017 році Комітет міністрів закрив рекордну кількість справ (3 691), унаслідок чого загальна кількість нерозглянутих справ скоротилося на 24%. Зрештою на кінець року залишалося трохи більше ніж 7 500 справ, що перебувають на розгляді, якщо порівняти з приблизно 11 000 справ трьома роками раніше. Приблизно 1 400 з усіх справ, що перебували на розгляді на початку 2018 року, були «провідними» – тобто висвітлюють важливі структурні проблеми, тоді як інші справи були здебільшого повторюваними.

Розширена картина захисту прав людини в Європі

Конвенція та Європейський суд із прав людини є вершиною айсберга, найпомітнішим аспектом більш широкої системи захисту й просування прав людини в Раді Європи. Вони мають ключове значення й були створені набагато раніше за будь-які інші елементи системи, але вони не одні. Держави-члени Ради Європи, які демонструють свою відданість цілям демократії, прав людини і верховенства права, створили низку інших органів, що роблять різний внесок у досягнення цих цілей.

Керівний комітет з прав людини (CDDH)

Керівний комітет із прав людини, створений у 1976 році, координує численні зусилля Ради Європи щодо захисту і просування прав людини. Відомий під французькою аббревіатурою CDDH (Comité directeur pour les droits de l'homme), він складається з експертів, що представляють 47

держав-членів. Під наглядом Комітету міністрів він контролює всі різноманітні напрямки діяльності Ради Європи в галузі прав людини: Суд, Комісара із прав людини, Комітет Парламентської асамблеї з правових питань та прав людини, Комісію з питань ефективності правосуддя, Комітет із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейську комісію проти расизму та нетерпимості, Комітет експертів з питань регіональних мов або мов меншин, Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин та Комісію за демократію через право. До компетенції CDDH належить завдання гарантувати «узгодженість і синергізм у розвитку права й політики у сфері прав людини».

CDDH працює через підкомітети експертів, до складу яких входять представники держав-членів. В останні роки групи фахівців зустрічалися для обговорення таких різноманітних питань, як права

людини та національні меншини, права людини в збройних силах, заборона дискримінації, питання про безкарність і вдосконалення адміністративних процедур захисту прав людини, зокрема пришвидшена процедура надання притулку. На CDDH також покладено завдання бути добре поінформованим про діяльність інших міжнародних судів, робота яких у суміжних сферах може вплинути на Конвенцію та Суд.

CDDH розглянув питання про те, як удосконалити процедури Суду задля скорочення кількості накопичених заяв і справ. Саме в CDDH – після Доповіді компетентних осіб про ефективність Суду 2007 року і Брюссельську декларацію 2015 року – було розроблено останню серію процедурних реформ (Протоколи № 14, 15 і 16). Наразі CDDH продовжує роботу над подальшими реформами, зокрема над активізацією мережі урядових уповноважених для розгляду пілотних рішень і консультативних висновків, заохоченням держав до того, щоби вони з допомогою «втручання третьої сторони» проводили асоціації зі справами, не порушеними безпосередньо проти них, а також над впровадженням нових механізмів для скорочення надмірного часу, який витрачають у деяких державах на розгляд справ, що потрапляють до суду. CDDH функціонує як координаційний центр для консультування Комітету міністрів з усіх питань, що стосуються прав людини.

Комітет із правових питань та прав людини

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЕ) створила комітет у складі 87 парламентарів, щоби стежити за політичними й правовими

змінами у сфері прав людини. Його часто відверті доповіді призводять до розроблення резолюцій і рекомендацій, адресованих державам-членам та іншим органам Ради Європи.

Комітет працює через три підкомітети: із прав людини, із кримінальних питань (у тому числі боротьба з тероризмом) і з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини. Він також готує висновки ПАРЕ щодо нових конвенцій, як-от нещодавній Висновок щодо Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів.

Робота Комітету зосереджена на трьох основних напрямках:

1. зміцнення системи захисту прав людини в Європі;
2. дотримання прав людини під час боротьби з тероризмом;
3. боротьба з безкарністю, викорінення корупції в судових органах та підтримання верховенства права.

За ініціативи комітету ПАРЕ закликала держави-члени швидше виконувати рішення Суду, а також зміцнювати авторитет й ефективність Конвенції. Завдяки особистим і партійним мережам члени Парламентської асамблеї, також, відігравали важливу роль у перемовинах із членами національних парламентських делегацій і Радою Європейського парламенту з питань правосуддя та внутрішніх справ. Вони також доклали зусиль до налагодження розуміння з колегами з російської Думи з питання, чому російська влада затримує ратифікацію запропонованих реформ (Протокол № 14), спрямованих на полегшення роботи Європейського суду з прав людини і пришвидшення ухвалення рішень Суду.

Наразі Комітет розглядає проекти доповідей із питань самовизначення і відділення європейських

Півколо Парламентської асамблеї Ради Європи

багатонаціональних держав, сумісності шаріату з Конвенцією, способів кращого захисту правозахисників у державах-членах Ради Європи, порушень процесу екстрадиції, а також розроблення Європейської конвенції щодо професії адвоката.

ПАРЕ розкритикувала кілька держав за відсутність співпраці у притягненні до відповідальності осіб, які вчинили тяжкі злочини. Незалежно від того, чи йдеться про вбивство окремих журналістів, чи про більш розповсюджені порушення прав людини, як-от у Чечні, дебати в комітеті та ПАРЕ

часто викривають порушення й закликають до застосування практичних засобів правового захисту. У доповідях критикують «кричущий брак політичної волі» деяких західнобалканських держав щодо судового переслідування військових злочинців. ПАРЕ засуджує зникнення «нарівні з катуванням і вбивством». Її нещодавня робота містила доповіді про порушення прав людини на Північному Кавказі, про захист прав людини в надзвичайних ситуаціях, про «викривачів» і захист свідків, а також про звинувачення в нелюдському поводженні з людьми й незаконній торгівлі людськими органами в Косово².

² Усі посилання на Косово, незалежно від того, про що йдеться – територію, інститути або населення, у цьому тексті потрібно розглядати цілком відповідно до Резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй № 1244 і без упередження щодо статусу Косово.

Відвідування в'язниці з боку члена КЗК

Європейський комітет із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК)

КЗК було створено відповідно до Європейської конвенції Ради Європи про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, яка набула чинності в 1989 році. КЗК відвідує місця утримання під вартою в державах, які ратифікували однойменну конвенцію, – тюрми,

психіатричні лікарні, центри утримання під вартою для іммігрантів, центри утримання під вартою для неповнолітніх, центри для розумово відсталих осіб та осіб похилого віку, – і перевіряє умови утримання в них. За один рік Комітет проводить дев'ять або десять регулярних відвідувань за заздалегідь запланованим графіком (одне відвідування приблизно раз на чотири роки в кожну країну) і ще дев'ять або десять спеціальних відвідувань – із короткотерміновим попередженням. КЗК має необмежений доступ до відвідуваних об'єктів, зокрема доступ до розмов з ув'язненими наодинці та до вільного спілкування з усіма, хто має відповідну інформацію, але Комітет

не має повноважень розглядати індивідуальні скарги або втручатися в судочинство.

Метою КЗК є боротьба з катуванням і з будь-якими навмисними формами жорстокого поводження загалом. За підсумками своїх відвідувань Комітет ухвалює рекомендації відповідній державі із запропонованими поліпшеннями. Спочатку такі рекомендації обговорюють конфіденційно до опублікування доповіді за результатами кожного відвідування. Майже у всіх випадках держави тісно співпрацюють із КЗК: конфіденційно, щоби не зганьбитися перед своїми колегами, і публічно щодо ключових питань у сфері прав людини. За останні 30 років КЗК зробив тільки вісім публічних заяв щодо небажання держави співпрацювати або відмови покращити ситуацію: щодо Туреччини в 1992 і 1996 роках, Росії у 2001, 2003 і 2007 роках, Греції у 2011 році, Болгарії у 2015 році й нещодавно щодо Бельгії у 2017 році.

Під час боротьби з тероризмом із вересня 2001 року держави опинилися між обов'язком захищати безпеку своїх громадян і дотримуватися основних прав людини відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Ця напруженість проявляється в різних формах, як-от продовження максимальних термінів утримання під вартою осіб, підозрюваних у тероризмі, обмеження їхнього доступу до адвоката, або прийняття дипломатичних запевнень із боку держав із поганою історією дотримання прав людини під час розгляду питання про депортацію підозрюваних. Хоча можуть існувати підстави для адаптації наявної правової основи, не існує підстав для потурання такій незаконній практиці, як викрадення людей із боку представників держави, таємне утримання під вартою або «суворий допит». КЗК відкрито заявляє:

«Суспільства, що ґрунтуються на правах людини і верховенстві права, не переслідують своїх інтересів, відмовляючись від основних цінностей; навпаки, саме в захисті цих цінностей полягає їхня максимальна безпека».

Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН)

ЄКРН була створена в 1993 році, і її завдання полягає в боротьбі з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом і нетерпимістю з погляду захисту прав людини. ЄКРН вивчає, що роблять держави для боротьби з насильством, дискримінацією та упередженням за ознакою раси, кольору шкіри, мови, релігії, національності, національного або етнічного походження. Її робота не стосується інших форм нетерпимості, таких як гомофобія, сексизм або нетерпимість щодо людей з обмеженими можливостями, оскільки вони не належать до сфери її повноважень. У своєму прагненні захищати й просувати права людини ЄКРН публікує звіти, які спочатку обговорюють із відповідною державою-членом, а потім розглядають усі інші, що часто спричиняє незручності.

ЄКРН не звільняє від відповідальності жодної держави, ґрунтуючись на припущенні, що все в порядку: вона здійснює моніторинг усіх держав-членів Ради Європи на рівноправній основі, проводячи огляд дев'яти або десяти держав щорічно, відвідуючи кожну державу раз на п'ять років. Наразі майже завершується п'ятий раунд оглядів, і, наприклад, у 2017 році Комісія представила доповіді щодо Андорри, Боснії й Герцеговини, Хорватії, Данії, Ісландії, Латвії, Люксембургу, Чорногорії, Сербії, Іспанії та

Швеції. ЄКРН також проводить контрольні візити через два роки після публікації доповіді, щоби подивитися, що саме зробила держава-член щодо її висновків. У 2016 році вона опублікувала доповіді щодо заходів, ужитих дев'ятьма державами, які пройшли початковий моніторинг у 2013 році, щоби перевірити, наскільки добре вони виконали рекомендації ЄКРН. У 2017 році ЄКРН опублікувала щонайменше 14 нових доповідей за результатами візитів у Данію, Чорногорію, Сербію, Україну, Болгарію, Грецію, Норвегію, Румунію, Сан-Марино, Словаччину, Іспанію, Швецію та Швейцарію.

Візьмімо як приклад попередню доповідь щодо Сполученого Королівства: у таких національних доповідях проводять огляд, зокрема, нещодавнього законодавства про громадянство, змін у законі про правопорушення, вчинені за обтяжливих обставин підбурювання до расової ненависті, надання правової допомоги, прийняття та статусу іммігрантів, шукачів притулку й біженців, а також доступу до освіти та медичних послуг, особливо для таких уразливих груп, як роми/цигани й мандрівники, а також мусульманські та єврейські громади. Комісія також провела огляд імплементації антитерористичного законодавства й конкретно розглянула наслідки змін у політиці у сфері надання притулку та суспільне сприйняття шукачів притулку, біженців і меншин.

ЄКРН також видає рекомендації із питань загальної політики для всіх держав-членів, які стають керівними принципами для національних стратегій і політики. Наприклад, рекомендації, що стосуються національного потенціалу у сфері проведення досліджень, ключових аспектів щодо законодавства і відповідних аспектів захисту від різних загроз в інтернеті, школі, спорті та сфері зайнятості.

Боротьба з расизмом і нетерпимістю може бути ефективною тільки в тому разі, якщо антирасистські та протолерантні ідеї охоплюють усе суспільство загалом. Із цієї причини найважливіше значення мають також підвищення обізнаності громадськості та розроблення комунікаційної стратегії. Упродовж понад 15 років ЄКРН здійснює програму дій, що стосується відносин із громадянським суспільством, задля консолідації цього аспекту своєї роботи, що включає, зокрема, тісну співпрацю з антидискримінаційними організаціями в державах-членах.

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія)

Права людини можуть бути захищені на більш фундаментальному рівні, якщо конституційні механізми держави відображають основні цінності, які сприяють індивідуальним правам людини. Саме цим займається Європейська комісія за демократію через право.

За понад 25 років із моменту заснування в місті, яке дало їй свою назву, Венеційська комісія перетворилася в міжнародно визнаний незалежний юридичний аналітичний центр, який відіграє роль в управлінні кризовими ситуаціями й запобіганні конфліктам за допомогою розроблення основних законів та надання консультацій. Поради, які вона пропонує, ґрунтуються на трьох основних принципах Ради Європи: демократії, правах людини й верховенстві права. Венеційська комісія консулює держави щодо розроблення основних законів так, щоби вони відображали цінності європейської правової спадщини, і надає коментарі щодо

Сесія Венеційської комісії

запропонованих нових законів, які можуть вплинути на ці базові цінності.

Розпочавши з малого, незалежні експерти, які входять до складу Венеційської комісії, провадили настільки корисну роботу, що зараз усі 47 держав Ради Європи є її членами. До неї також приєдналися держави поза межами Європи: Алжир, Бразилія, Чилі, Коста-Рика, Ізраїль, Казахстан, Південна Корея, Косово³, Киргизстан, Мексика, Марокко, Перу, Туніс і США. Крім того, Аргентина, Канада,

Святий Престол, Японія й Уругвай тісно співпрацюють із Комісією як спостерігачі, так само як і такі міжнародні організації, як Європейський Союз та Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ), які прагнуть забезпечити, аби основні закони або конституції підтримували демократію, верховенство права й захист прав людини. Особливе співробітництво було також встановлено з Південною Африкою та Палестинською національною адміністрацією.

³ Усі посилання на Косово, незалежно від того, про що йдеться – територію, інститути або населення, у цьому тексті потрібно розглядати цілком відповідно до Резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй № 1244 і без упередження щодо статусу Косово.

Приклади її роботи за 2016 та 2017 роки охоплюють консультування щодо запропонованих поправок до Конституції Туреччини, оскільки такі поправки впливають на свободу засобів масової інформації; а також включають підготовку омбудсменів і посередників у різних країнах Середземномор'я; надання допомоги в розробленні правових, технічних та оперативних стандартів електронного голосування; консультування Вірменії щодо запропонованих законів, що стосуються політичних партій, референдумів і правозахисників; консультування України щодо підготовки кадрів із питань врегулювання суперечок для проведення виборів; консультування Сербії щодо проекту поправок до Конституції.

Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ)

Як головний форум для захисту і просування прав людини в Європі, Рада Європи відіграє динамічну роль у захисті прав окремих осіб і сприянні неоціненної участі НДО в активному захисті прав людини (План дій, ухвалений у Варшаві в травні 2005 року).

СЕРЕЈ було створено у 2002 році. Вона закликає держави-члени ділитися точною інформацією про свої судові системи, щоби члени Комісії могли виявляти слабкі місця там, де правосуддя здійснюють неналежно, а права захищають недостатньо.

СЕРЕЈ виконує своє завдання, розробляючи

критерії, із допомогою яких можна оцінити роботу судових систем різних держав-членів. Комісія збирає та аналізує дані, визначає способи оцінювання судових систем, ухвалює керівні принципи та плани дій, сприяє роботі мережі фахівців у сфері права, НДО, науково-дослідних інститутів та інформаційних центрів, а також організовує слухання. СЕРЕЈ створила мережу, яка сприяє передовій практиці з допомогою професійних контактів і обмінів задля ефективнішого просування та захисту прав людини.

На сьогодні СЕРЕЈ зосередилася на таких питаннях, як тайм-менеджмент із боку фахівців у судовому процесі, якість правосуддя і виконання судових рішень, а також на таких альтернативах судового розгляду, як медіація. Іноді СЕРЕЈ може допомогти державі-члену досягти відповідності стандартам Ради Європи. Скажімо, на Мальті та у Швейцарії Комісія допомогла поширити застосування медіації для вирішення цивільних, сімейних і комерційних питань. У Хорватії та Словенії вона досліджувала способи боротьби із затримками в роботі судової системи, надмірним навантаженням на суддів і накопиченими справами. У Вірменії Комісія аналізувала організацію судів і заохочувала до реформ, а в Сполученому Королівстві надала допомогу в реалізації стратегії уряду у сфері відновного правосуддя.

У 2005 році СЕРЕЈ заснувала премію «Кришталеві ваги правосуддя» за новаторську та ефективну судову практику. За останні роки цю премію було присуджено Генеральній раді адвокатури Іспанії за ініціативу, що стосується юридичної онлайн-допомоги, Судовому інституту Шотландії за «Судовий центр» (Judicial Hub), віртуальне

середовище для навчання та спілкування у сфері інформаційних технологій для всіх, хто працює в судовій системі Шотландії, а також судовій системі Норвегії за заохочення підтримки свідків із боку добровольців Червоного Хреста – усього лише три приклади передової практики, які інші держави можуть запозичувати.

Окрім присудження премії «Кришталеві ваги правосуддя», СЕРЕJ заснувала щорічний Європейський день правосуддя наприкінці жовтня, коли національним фахівцям у сфері права запропоновано проводити інформаційні заходи задля наближення правосуддя до громадян, інформування їх про їхні права та сприяння роботі Ради Європи у сфері правосуддя. Як нещодавно заявив президент СЕРЕJ, це «дружня і динамічна платформа фахівців у сфері правосуддя для обміну передовим досвідом». Її робота «підвищує якість і ефективність нашої судової системи в прагненні зміцнити довіру людей до суду».

Комісар із прав людини

У 1999 році Рада Європи заснувала посаду Комісара з прав людини задля підвищення обізнаності про права людини і їхнього дотримання в 47 державах-членах. Комісара обирає Парламентська асамблея з трьох запропонованих Комітетом міністрів кандидатів терміном на шість років без права переобрання. Дуню Міятович обрали в січні 2018 року, вона змінила на цій посаді Ніла Муйжнієкса.

Основними цілями Комісара є сприяння ефективному дотриманню прав людини й надання допомоги державам-членам у впровадженні стандартів Ради Європи у сфері прав людини.

Дуня Міятович, Комісар Ради Європи з прав людини

Він також сприяє висвітленню та підвищенню обізнаності у сфері прав людини в державах-членах, виявляє можливі недоліки в законодавстві та практиці, підтримує діяльність національних омбудсменів та інших правозахисників, а також надає консультації та інформацію про захист прав людини в усьому регіоні.

Як позасудовий інститут Управління Комісара не може розглядати індивідуальні скарги, але Комісар може робити висновки й виступати з ширшими ініціативами, що ґрунтуються на достовірній інформації про порушення прав людини, від яких страждають окремі особи. Комісар співпрацює з широким колом національних та міжнародних установ, а також зі спостерігачами за дотриманням прав людини. До них належать ООН та її спеціалізовані установи, ЄС і ОБСЄ, а також провідні правозахисні НДО, університети та аналітичні центри.

Комісар відвідує держави-члени і веде діалог із національними органами влади та громадянським суспільством, представляє доповіді й надає консультації з питань систематичного впровадження прав людини, а також проводить заходи щодо підвищення обізнаності – усе задля підтримки та просування захисту прав людини.

У доповідях Комісар називає речі своїми іменами. Нещодавно Ніл Муйжнієкс заявив: «У 2017 році становище у сфері прав людини ставало все гіршим у багатьох країнах і проблемних регіонах Європи. Загострилися старі кризи, виникли нові, а відданість цінностям Ради Європи та системі захисту прав людини, схоже, слабшає». У його доповіді було окремо виділено міграційну політику, конфлікт в Україні, надзвичайний стан у Туреччині, послаблення судової системи в Польщі й подальшу етнічну поляризацію на Західних Балканах, а також правозахисні аспекти ситуації в Каталонії, нові закони, що порушують права ЛГБТ, та сексуальні домагання й посягання в багатьох частинах Європи. Як тривожний приклад він вказав на брак співпраці з боку влади Російської Федерації, що змусило його продовжувати роботу у сфері прав людини без відвідувань цієї країни. Азербайджан

також зазнав різкої критики за «репресії проти журналістів і правозахисників, у тому числі адвокатів».

Комісар так бачив своє завдання: «Не тільки допомагати урядам, а й бити на сполох через уже наявні та нові кризи у сфері прав людини й погіршення становища, звертаючи увагу на потреби жертв та захищаючи принципи, що лежать в основі системи прав людини. Оскільки комунікаційна робота посідала центральне місце в цьому питанні, особлива увага зосереджувалася на стані тих суб'єктів, які забезпечують функціонування системи прав людини, – правозахисники, журналісти й національні структури з прав людини, як-от омбудсмени, органи з питань рівності, національні установи захисту прав людини».

Такі висновки викликають занепокоєння. У 2017 році Комісар заявив, що Європа переживає переломний момент у сфері захисту прав людини. Або вона увійде в норму й поліпшить ситуацію, або цей період ознаменує початок кінця післявоєнної системи прав людини в Європі. На його дещо песимістичну думку, «ознак на користь покращення дуже мало».

Що чекає на права людини?

Як читач може побачити з цього опису діяльності різних органів Ради Європи, права людини – це щось більше, ніж просто Європейська конвенція з прав людини та Суд. Усі ці організації, зібрані разом за останні два-три покоління, зробили свій внесок у поступове поліпшення захисту й просування прав людини на континенті.

Тепер розгляньмо кілька напрямів, за якими права людини в Європі можуть розвиватися найближчими роками, – від незначних реформ процедури до великих зміщень фокусу уваги. На останніх сторінках цього короткого керівництва розглянуто деякі питання, що виникають у зв'язку з таким розширенням прав людини. Визначивши, чого воно досягло дотепер, ми можемо вказати, до чого таке розширення може призвести в майбутньому.

Розширення прав людини в Європі

Права людини – це загальний термін, що охоплює велику сукупність законів, які здебільшого стосуються відносин між громадянами та державами. Конвенція встановлює основні права людини, на яких ґрунтується ця європейська демократична система: громадянські та політичні права, у тому числі доступ до правосуддя й право на справедливий суд.

Із моменту ухвалення первинної Конвенції органи державної влади або уряди держав долучалися до дедалі ширшої соціальної та економічної

діяльності. Сучасні уряди мають величезний вплив на функціонування наших суспільств, взаємодіючи з громадянами з дуже широкого кола питань, набагато більшого, ніж тоді, коли було розроблено первісну Конвенцію. Зараз, наприклад, уряди стягують податки й витрачають від імені своїх громадян майже половину валового внутрішнього продукту більшості держав Європи. Вся ця діяльність здійснюється в межах законодавства та правового регулювання, що визначають права й обов'язки як для громадян, так і для держав.

Вірні своєму часу, європейські державні діячі, які розробили Конвенцію, зосереджувалися на політичних і громадянських правах у первинній Конвенції, але відтоді її переглянуті версії розширили сферу застосування Конвенції, включивши – або принаймні передбачивши – також соціальні й економічні права. Задля зміцнення й розширення сфери застосування прав людини було ратифіковано різні протоколи, а також ухвалено інші угоди Ради Європи, зокрема Європейську соціальну хартію (Хартія). Під час цього процесу поступово сформувалася мережа прав – соціальних, економічних і навіть екологічних, – які виходять за межі первинної Конвенції, яку склали громадянські та політичні права. Було також додано різні категорії бенефіціарів, як-от меншини, жінки й діти, особливі права яких треба було забезпечити. Судова практика Суду в тлумаченні Конвенції та протоколів до неї ще більше розширила сферу застосування прав людини в Європі.

Спираючись на свій досвід та допомогу своїх різних органів, Рада Європи й далі надаватиме підтримку та консультативну допомогу Європейському Союзу, зокрема у сфері прав людини й основоположних свобод, демократії і верховенства права (План дій, ухвалений у Варшаві в травні 2005 року).

У плані дій, який вони розробили після зустрічі на вищому рівні у Варшаві у 2005 році, на визначальне місце свого списку пріоритетів голови держав та урядів 47 держав-членів Ради Європи поставили «просування таких загальних фундаментальних цінностей, як права людини, верховенство права й демократія». І першим пунктом, на якому вони наголосили, було забезпечення безперервної ефективності Європейської конвенції з прав людини та підвищення ефективності роботи Європейського суду з прав людини. Далі йшли захист і просування прав людини через інші інститути й механізми Ради Європи. Вони, зокрема, виклали кроки, які мають намір вжити для зміцнення ролі Комісара з прав людини, Комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) і Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН).

Вдосконалення застосування права у сфері прав людини

Нещодавно погоджені реформи (Протоколи № 14, 15 і 16), безсумнівно, допоможуть Суду

функціонувати краще, ніж раніше, а менша кількість накопичених справ уже дозволяє суддям витратити більше часу на ті з них, які дійсно порушують суттєві питання і вимагають пильної уваги та, зрештою, ухвалення рішення.

Крім того, краще розуміння Конвенції з боку суддів і ширшого кола адвокатів на національному рівні дозволило б ухвалювати ефективніші рішення на національному рівні та допомогло б зменшити кількість заяв до Страсбурга. Понад 50% заяв, що перебували на розгляді у 2017 році, надійшло всього з чотирьох країн: Румунія (17,6%), Росія (13,8%), Туреччина (13,3%) та Україна (12,6%) – тому Суд зацікавлений у поглибленні підготовки суддів, особливо в цих країнах. Краще розуміння Європейських прав людини, у тому числі практики Суду, сприятиме підвищенню ефективності та результативності його роботи внаслідок скорочення потоку заяв у майбутньому.

У межах цих зусиль щодо поліпшення застосування європейського права у сфері прав людини на національному рівні, починаючи з 2011 року, Європейський суд із прав людини розробив процедуру «пілотних рішень» для скорочення кількості повторюваних або аналогічних справ, які надходять до Суду, заохочуючи держави-члени реформувати своє законодавство або адміністративну практику так, щоб ефективний засіб правового захисту було запропоновано на національному рівні.

Заохочення держав-членів до того, аби вони проводили асоціації зі справами, що стосуються інших держав, має аналогічний ефект, оскільки держави проявляють більший інтерес до рішень, які торкаються їх безпосередньо, ніж до тих, які стосуються тільки інших держав. Отже, системні

проблеми, як-от тривалість судових розглядів у національних судах, можуть вирішувати спільно кілька держав, застосовуючи найкращу практику повсюдно, а не реагуючи на них окремо у своїй державі. Так само зусилля щодо зміцнення мережі урядових уповноважених, які безпосередньо відповідають за моніторинг роботи Європейського суду з прав людини, сприятимуть обміну інформацією між ними та стимулюватимуть загальне розуміння проблем, із якими зіштовхується Суд, а також наявних у нього рішень.

У 2010 році набув чинності Протокол № 14, у якому було запропоновано перший пакет реформ функціонування Суду, як-от нові критерії прийнятності. Потім держави-члени затвердили ще два протоколи для сприяння упорядкуванню роботи Суду – Протоколи № 15 і № 16. Перший було відкрито для підписання в червні, а другий – у жовтні 2013 року.

У Протоколі № 15 зазначено, що задля підтримання ефективності Суду держави-члени погоджуються внести такі зміни до Конвенції: додати в преамбулу Конвенції посилання на принцип субсидіарності та доктрину свободи розсуду держав; скоротити з шести до чотирьох місяців термін, упродовж якого заяву треба подати до Суду; змінити положення про «суттєву шкоду» як критерій прийнятності, щоби зменшити гарантії, які перешкоджають відхиленню заяви; усунути перешкоди для швидшого просування справ із першого рівня Суду на розгляд Великої палати; замінити верхню вікову межу для суддів вимогою про те, що на момент призначення кандидати мають бути у віці молодше ніж 65 років.

Протокол № 16 дозволяє вищим судовим установам держави-члена звертатися до Європейського суду

з прав людини за консультативними висновками з принципових питань, пов'язаних із тлумаченням або застосуванням прав і свобод, визначених Конвенцією чи протоколами до неї.

Належне здійснення правосуддя на національному рівні є кінцевою метою Конвенції, однак на момент підготовки цього керівництва тільки 38 держав ратифікували Протокол № 15 і тільки вісім – Протокол № 16. Багато держав-членів неохоче заявляє про свої національні суди, як про одержувачів консультацій зі Страсбурга. Деякі держави-члени, безсумнівно, виявляють сильне почуття національного партикуляризму, яке змушує уряди дуже уважно розмірковувати над своїм рішенням, ба навіть вагатися, коли їх запрошують до тіснішої співпраці з юрисдикцією, яка охоплює весь континент.

Соціальні, економічні та екологічні права

Права людини, які гарантувала первісна Конвенція, були фактично громадянськими й політичними правами. Соціальні та економічні права на такому континентальному рівні спочатку захищала Європейська соціальна хартія Ради Європи. Ця Хартія (яка, як і Конвенція, із юридичного погляду є конвенцією) була спочатку підписана в 1961 році, але в 1996 році була переглянута як у світлі мінливих соціальних очікувань, так і у світлі збільшення кількості держав, які на той час приєдналися до Ради Європи. Наразі переглянута Хартію підписали всі держави, за винятком Ліхтенштейну та Швейцарії, однак на сьогодні її ратифікували лише 34 із них.

Переглянута Європейська соціальна хартія гарантує широкий перелік прав людини,

Права робітників – права людини

що стосуються зайнятості, житла, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та соціального забезпечення. Особливу увагу в ній звернено на захист таких вразливих осіб, як люди похилого віку, діти, люди з обмеженими можливостями та мігранти. Хартія вимагає,

щоби здійснення цих прав гарантувалося без будь-якої дискримінації.

Перелік прав та свобод, що міститься в Хартії, досить широкий і включає права на житло, здоров'я, освіту й зайнятість, а також деякі аспекти правового та соціального захисту (діти та неповнолітні правопорушники, заборона експлуатації, захист сім'ї, право на соціальне забезпечення, добробут і послуги, захист від бідності та соціального відчуження, забезпечення догляду за дітьми та заходи з надання допомоги людям похилого віку), аспекти вільного пересування осіб (у тому числі возз'єднання сім'ї та імміграційні формальності) і заборону дискримінації (зокрема соціальна інтеграція осіб з обмеженими можливостями).

Жоден інший правовий документ на загальноєвропейському рівні не передбачає такого широкого й повного захисту соціальних прав, як Хартія, яка також слугує за відправну точку права Європейського Союзу. Багато соціальних прав, закріплених у Хартії основних прав ЄС, ґрунтуються на відповідних статтях Хартії.

Повага людської гідності є основою прав людини, і саме з допомогою здійснення соціальних прав разом із політичними та громадянськими правами, закріпленими в Конвенції, забезпечується захист цієї гідності. Повага соціальних прав, як стверджується, сприяє створенню мирних і стабільних суспільств.

У 2015 році Керівний комітет із питань прав людини погодив спеціальну доповідь про соціальні права і визначив Туринський процес як засіб, із допомогою якого вони можуть бути зміцнені. У межах Туринського процесу робиться

спроба перетворити декларації принципу щодо соціальних потреб на національному та європейському рівнях у цілеспрямовані політичні дії. Тодішній Генеральний секретар Ради Європи Турбйорн Ягланд⁴ заявив у 2016 році, що соціальні права залишатимуться в центрі уваги Ради Європи, зокрема зусилля щодо заохочення більшої кількості держав до ратифікації переглянутої Європейської соціальної хартії та пов'язаного з нею протоколу про колективні скарги.

Економічна криза в Європі та заходи жорсткої економії, ухвалені національними урядами у відповідь на неї, на практиці негативно позначилися на соціальних й економічних правах. У цій ситуації дотримання прав таких вразливих груп населення, як люди похилого віку, діти, мігранти та їхні родини, необхідно контролювати з особливою увагою, щоби не допустити посилення напруженості щодо соціальної згуртованості та демократичної безпеки європейського суспільства.

Відповідно до Європейської соціальної хартії було засновано Європейський комітет із соціальних прав як наглядовий механізм, що гарантує дотримання соціальних прав державами, які підписали Хартію. Комітет складається з 15 незалежних і безсторонніх осіб, яких обирають представники держав-членів у Раді Європи терміном на шість років, до того ж їхній мандат може бути продовжено лише один раз. Він щорічно розглядає національні доповіді, які надсилає кожна держава та які містять опис того, як держави виконують Хартію як на рівні законодавства, так і на практиці. Висновки Комітету публікують, вони можуть містити критику

держави за недотримання Хартії. Якщо держава не змінює закон або практику, що зазнали критики, представники держав-членів Ради Європи можуть звернутися до цієї держави з проханням виправити ситуацію.

У 2017 році Європейський комітет із соціальних прав розглянув ситуацію в 33 державах, які ратифікували Європейську соціальну хартію, щодо прав у сфері охорони здоров'я, соціального забезпечення та соціального захисту. Він виявив 175 випадків, які не відповідали положенням Хартії, 228 випадків, які відповідали, а в 83 випадках Комітет не зміг оцінити ситуації через брак інформації і змінів свій висновок. Очевидно, що ситуація в деяких державах-членах і досі залишає бажати кращого.

Деякі з прав, закріплених у Хартії, стосуються конкретних напрямів НДО, а також таких зацікавлених груп, як федерації роботодавців чи профспілки, а окремий протокол дозволяє НДО (акредитованим при Раді Європи або національним), а також європейським та національним профспілкам й асоціаціям роботодавців подавати колективні скарги щодо виявлених порушень. Але на сьогодні тільки 18 держав-членів підписали Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему подання колективних скарг, і тільки 13 ратифікували його.

Окрема особа не може звернутися до Комітету щодо порушення положень Хартії. Через це Комітет явно відрізняється від Європейського суду з прав людини, до якого можна подати скаргу щодо порушень Конвенції, і це неминуче знижує

⁴ Нового Генерального секретаря Марію Пейчинович-Бурич (Хорватія) було обрано в червні 2019 року.

безпосередність впливу Комітету на окремого громадянина. Проте Хартія однаково відіграє важливу роль у зміцненні громадянських та політичних прав, які закріплено в Конвенції і які лежать в основі системи захисту прав людини Ради Європи, та має додаткові положення щодо захисту соціальних і економічних прав, які складені в аналогічному дусі. Держави-члени дотримуються і Хартії, і Конвенції, навіть попри те, що Європейську соціальну хартію застосовують в інший спосіб.

Сучасні дебати з таких екологічних питань, як зміна клімату, також стосуються екологічних прав, які передбачають, що кожна людина має право на чисте повітря, питну воду тощо. Хоча стверджується, що такі права завжди покращують здорове існування (а в деяких випадках є життєво важливими для такого існування), їхнє забезпечення також пов'язано з потенційно великими витратами, отож дуже мало держав зараз готові запропонувати гарантії таких прав, якими б бажаними вони не були. Але такі права цілком можуть стати наступною категорією прав людини, які будуть предметом серйозних обговорень у Раді Європи, особливо оскільки Європейський Союз, який набагато більше займається урядовою політикою у сфері довкілля та інших економічно чутливих питань, наближається до Ради Європи.

Інші бенефіціари: жінки, діти, люди з обмеженими можливостями

Дискусія про права людини часто виходить за межі узагальненого прагнення забезпечити політичні та громадянські права для кожної людини й передбачає особливі права для

окремих груп людей. У європейському контексті це особливо стосується жінок, дітей і людей з обмеженими можливостями. І в цьому Європа відображає зміни на рівні ООН, як це було понад 65 років тому, коли було розроблено первинну Конвенцію.

Дискримінація щодо жінок

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок датується 1979 роком. Того ж року Рада Європи почала роботу з питань гендерної рівності, яка десять років потому переросла в Декларацію Комітету міністрів про рівноправність жінок та чоловіків. На наступному засіданні Комітету міністрів у Мадриді 2009 року було ухвалено ще одну декларацію під назвою «Реалізація гендерної рівності». Міністри, які раніше погодили рекомендації щодо врахування гендерних чинників (у 1998 році), погодили Конвенцію про боротьбу з торгівлею людьми (у 2005 році) і розпочали кампанію з боротьби з насильством щодо жінок (у 2006 році). Кульмінацією всієї цієї роботи стала ухвалена в травні 2011 року Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Наразі цю конвенцію підписали 46 держав-членів Ради Європи і Європейський Союз, а ратифікували 30 держав-членів. Вона набула чинності у 2014 році.

Стамбульська конвенція зобов'язує держави вирішувати цю проблему у всіх її проявах і вживати заходів щодо запобігання насильству стосовно жінок, щодо захисту жертв і судового переслідування винних у цих злочинах. Конвенція створює всеосяжну правову базу й підхід до боротьби з насильством щодо жінок і не залишає

Стамбульська конвенція – глобальний інструмент запобігання насильству щодо жінок і дівчат та боротьби з ним

жодних сумнівів у тому, що рівність між жінками та чоловіками не може стати реальністю, якщо жінки зіштовхуються із широкомасштабним гендерним насильством, а державні установи й інститути заплющують на це очі.

Права дітей

Конвенція ООН про права дитини датується 1989 роком, а в 1990 році Парламентська асамблея Ради Європи скерувала міністрам держав-членів рекомендацію розглянути питання про права дітей. У 1996 році держави-члени ухвалили Європейську конвенцію про здійснення прав дітей, яка, зокрема, гарантує дітям процесуальні права під час судових розглядів у судах, що

займаються сімейними справами. Наразі цю конвенцію підписали 28 держав, а ратифікували 20 із них.

Спираючись на неї, Рада Європи у 2007 році розробила Конвенцію про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, також відому як Лансаротська конвенція, яка вимагає притягнення до кримінальної відповідальності за всі види сексуальних злочинів проти дітей. У ній встановлено, що держави в Європі та поза її межами мають ухвалити спеціальне законодавство й вжити заходів щодо запобігання сексуальному насильству, щодо захисту дітей-жертв і судового переслідування винних.

До дітей-біженців та дітей-мігрантів варто ставитися насамперед як до дітей

Ця конвенція є першим документом, що визначає різні форми сексуального насильства над дітьми як кримінальні злочини, у тому числі таке насильство, яке здійснюють удома або в сім'ї із застосуванням сили, примусу або погроз. Вона набула чинності 2010 року, а на момент підготовки цього керівництва 42 держави ратифікували цю Конвенцію, а ще п'ять підписали, але ще не ратифікували її.

Превентивні заходи, викладені в конвенції, вимагають відбирати, наймати та навчати осіб,

які працюють із дітьми, інформувати дітей про ризики й навчати їх самозахисту, а також здійснювати моніторинг заходів, які вживають щодо правопорушників та потенційних правопорушників. Конвенція також запроваджує програми підтримки жертв, закликає людей повідомляти про підозри щодо сексуальної експлуатації та сексуального насильства і містить телефонні та онлайн-лінії допомоги для дітей.

Документ також передбачає кваліфікацію певних видів поведінки як кримінальних злочинів, як-от

статевий зв'язок із дитиною, яка не досягла встановленого законом віку, а також дитячу проституцію та порнографію. Конвенція передбачає кримінальну відповідальність за домагання дитини із сексуальними намірами і з метою секс-туризму. Задля боротьби з дитячим секс-туризмом конвенція встановлює, що осіб можуть притягнути до відповідальності за певні злочини, навіть якщо вони вчинені за кордоном. Конвенція також забезпечує захист дітей-жертв під час судових розглядів, зокрема щодо їхньої особистості та приватності.

У світлі міграційної кризи в Європі держави-члени Ради Європи погодили план дій на період 2017–2019 років щодо захисту дітей-біженців та дітей-мігрантів. Він зосереджений на трьох ключових компонентах забезпечення ефективнішого захисту дітей: забезпечення доступу до прав і

сприятливих для дітей процедур; забезпечення ефективного захисту; посилення інтеграції дітей у суспільства, що їх приймають. Його було ухвалено 47 державами-членами Ради Європи в травні 2017 року, і тодішній Генеральний секретар Турбйорн Ягланд підкреслив важливість цієї ініціативи для захисту дітей-біженців та дітей-мігрантів, що рятуються від війни, насильства й переслідувань. «Ми маємо запобігти тому, щоби діти ставали жертвами насильства, жорстокого поводження, експлуатації та торгівлі людьми, – сказав він. – Це наш моральний обов'язок».

Люди з обмеженими можливостями

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю датована 2007 роком, а чотири роки до того Рада Європи випередила ООН, оголосивши

Просування прав осіб з обмеженими можливостями: рівність, гідність та рівні можливості

Європейський рік осіб з обмеженими можливостями. У 2006 році міністри також погодили план дій щодо просування прав і всебічної участі осіб з обмеженими можливостями в житті суспільства. У цьому плані, який триватиме до 2015 року, основна увага зосереджена на праві на працю, праві на доступ, на освіту, на вибір і на максимально повну участь у житті суспільства. Під час здійснення плану дій державам-членам рекомендовано звертати особливу увагу на такі конкретні групи, як жінки й дівчата, діти й молодь, літні особи з обмеженими можливостями, представники меншин і мігранти з обмеженими можливостями.

Згодом більшу увагу зосереджували на питаннях, пов'язаних з особами з обмеженими можливостями, і Рада Європи погодила другу Стратегію про права осіб з інвалідністю на 2017–2023 роки. Загальна мета стратегії полягає в досягненні рівності, гідності та рівних можливостей для людей з обмеженими можливостями в конкретних сферах, у які Рада Європи може зробити свій внесок. Для цього треба забезпечити незалежність, свободу вибору й повну та активну участь у всіх сферах життя й суспільства.

Це буде досягнуто з допомогою роботи й діяльності за п'ятьма пріоритетними напрямками: рівність і заборона дискримінації; підвищення обізнаності; доступність; рівне визнання перед законом; свобода від експлуатації, насильства та посягань. Конкретні дії будуть пов'язані з п'ятьма наскрізними темами: участь, співробітництво та координація, універсальне проєктування й розумне пристосування, перспектива гендерної рівності, множинна дискримінація, а також освіта та підготовка. Стратегія надає гнучкий

інструмент політики й нормативну базу, які можна адаптувати з огляду на національні та місцеві обставини, законодавство та політику. Уряди держав-членів керуватимуть реалізацією стратегії в тісній співпраці з особами з обмеженими можливостями, яких представлятимуть їхні організації.

Ця робота спирається на наявні заходи, які вживає Рада Європи, і робить додатковий внесок у роботу, проведenu в інших регіональних та міжнародних контекстах, зокрема ООН та ЄС. Водночас стратегія допомагає зосередити роботу Ради Європи, пов'язану з правами осіб з обмеженими можливостями, і збільшити її вплив завдяки досягненню відчутних результатів. У Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю закріплено як пріоритетні галузі, так і наскрізні теми, чим зроблено акцент на реалізації наявних стандартів у сфері прав людини.

Приєднання ЄС до Конвенції

Європейський суд із прав людини в Страсбурзі іноді плутають із Судом Європейського Союзу (СЄС) у Люксембурзі. Вони мають, можливо, схожі назви, але дуже різні функції. Перший став основним предметом цієї книги – Суд, який тлумачить Європейську конвенцію з прав людини. Другий – це суд Європейського Союзу, що займається переважно економічними та адміністративними питаннями. Як лаконічно висловився Террі Девіс, колишній Генеральний секретар Ради Європи: «Рада Європи займається якістю життя, а Європейський Союз – рівнем життя».

Згодом ці дві організації розробили окремі правові структури та юрисдикції, що призвело

Приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції з прав людини

до плутанини у свідомості людей. Хоча всі 28 держав-членів ЄС також є членами Ради Європи і приєдналися до Конвенції, сам ЄС цього не зробив.

Обговорюване з кінця 1970-х років приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини у 2009 році стало юридичним зобов'язанням відповідно до Лісабонської угоди. Мета приєднання ЄС до Конвенції полягає в тому, щоби сприяти створенню єдиного європейського правового

простору задля забезпечення узгодженої системи захисту прав людини у всій Європі. Тепер, після ратифікації Лісабонської угоди, ЄС отримав для цього юридичне обґрунтування.

У додатку до Лісабонської угоди міститься декларація про основоположні права, у якій встановлено низку прав, які держави-члени ЄС покликані захищати. У ньому встановлено мінімальні стандарти, що забезпечують гідне поведіння з усіма громадянами ЄС.

У 2007 році ЄС створив у Відні Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (АФП), орієнтоване на те, щоби прищеплювати культуру фундаментальних прав у всьому ЄС шляхом збору актуальної та своєчасної інформації, проведення великомасштабних досліджень, заохочення проведення порівняльних правових і соціальних досліджень, обміну науково обґрунтованими ідеями та порадами, підвищення обізнаності й просування фундаментальних прав. Агентство випускає довідник для юристів-практиків, у якому представлено законодавство ЄС і прецедентне право, яке стосується притулку, кордонів та імміграції, прав дітей, захисту даних і заборони дискримінації. Воно тісно співпрацює з Радою Європи.

Проект угоди про приєднання ЄС до Конвенції між 47 державами-членами Ради Європи та ЄС було остаточно доопрацьовано у квітні 2013 року, однак Суд Європейського Союзу у своєму юридичному висновку, наданому в грудні наступного року, визначив низку правових проблем, пов'язаних із двома окремими юрисдикціями – Європейським судом із прав людини та СЕС.

СЕС дійшов висновку, що приєднання може порушити основоположний баланс ЄС і підважити автономію права ЄС, додавши, що механізм надання консультативних висновків, передбачений Протоколом № 16 до Конвенції (хоча він іще не набув чинності), вплине на автономію та ефективність процедури винесення попередніх рішень, передбачену законодавством ЄС.

Після проведення переговорів щодо нового проєкту угоди приєднання ЄС так само

залежатиме від ратифікації не тільки державами-членами ЄС, а й усіма державами Ради Європи, а також від згоди Європейського парламенту.

Європейська комісія неодноразово заявляла, що продовжить роботу з приєднання ЄС до Конвенції, повністю враховуючи думку СЕС. Для Європарламенту головна перевага приєднання ЄС до Конвенції полягає в можливості індивідуального оскарження дій ЄС, схоже до вже наявної процедури оскарження дій держав-членів. Окрім того, приєднання до Конвенції стане потужним сигналом для всіх європейців щодо узгодженості між ЄС і системою прав людини Ради Європи. Рада міністрів ЄС також виступає за приєднання ЄС до Конвенції. Наприкінці 2017 року вона запропонувала Європейській комісії якомога швидше завершити аналіз правових питань, порушених СЕС.

Тим часом обидва суди продовжують брати до уваги практику один одного, а різні органи з питань прав людини Ради Європи співпрацюють з АФП на робочому рівні. Судді як Суду Європейського Союзу в Люксембурзі, так і Європейського суду з прав людини в Страсбурзі добре обізнані з можливим конфліктом юрисдикцій. За останні роки вони вживають заходів, щоб їхні рішення загалом відповідали принципам один одного. Суд Європейського Союзу у своїх рішеннях часто посилається на практику Європейського суду з прав людини, а Європейський суд із прав людини бере до уваги рішення Суду Європейського Союзу, коли це доречно.

Тим часом співробітництво між ЄС і Радою Європи триває настільки ж активно, як і раніше. ЄС уже підписав кілька конвенцій Ради

Європи, які стосуються питань, що входять у його компетенцію, і включив до законодавства ЄС стандарти Ради Європи, відображені в цих конвенціях. Він також продовжуватиме співпрацю з Радою Європи в межах численних спільних заходів, розділяючи фінансування, а також експертні знання й досвід у всіх випадках, коли це буде взаємовигідно.

Подальший етап приєднання до Конвенції може здатися дещо незрозумілим, але кінцевим результатом стане більш всеосяжний захист прав людини у всій Європі, зміцнення сфери застосування Конвенції та ролі Європейського суду з прав людини. Як прокоментував колишній Генеральний секретар Ради Європи Турбйорн Ягланд: «Це буде добре для прав людини й для Європи».

Імплементация Конвенції – наша спільна відповідальність

26–27 березня 2015 року в Брюсселі відбулася конференція на вищому рівні, присвячена майбутньому Європейського суду з прав людини та імплементації Конвенції. У висновках, відомих як Брюссельська декларація, було розглянуто широке коло питань, які обговорювали у зв'язку з Конвенцією, у тому числі щодо накопичення заяв, розгляду справ, безсторонності правосуддя, принципу субсидіарності та свободи розсуду

держав, процедури ефективного нагляду за оперативним виконанням судових рішень та обміну передовим досвідом між спеціалістами судових систем. У висновках міститься заклик до держав домагатися ще більшого прогресу процесу реформи загалом.

На конференції було також схвалено план дій, який закликає до чіткого й послідовного застосування практики, встановлення пріоритетності важливих і невідкладних справ та ефективного здійснення на національному рівні. На конференції було проаналізовано різні етапи – до передачі справ до Суду, після винесення рішень і під час нагляду за їхнім виконанням – і вироблено практичні рекомендації для кращого інформування та ширшого розуміння на національному рівні актуальності рішень і практики Суду.

Брюссельська декларація свідомо надала політичну вагу пришвидшенню чинної реформи системи Конвенції, перерахувавши багато ініціатив, які запропоновано вжити Суду, Раді Європи й державам-членам. У ній Комітету міністрів офіційно запропоновано до кінця 2019 року прийняти рішення про необхідність подальших реформ для вдосконалення Конвенції та засобів, із допомогою яких її буде доведено до відома громадян держав-членів. Такі реформи повинні вивести захист і зміцнення прав людини в Європі на ще вищий рівень у майбутньому.

Council of Europe
Conseil de l'Europe

Джерела

Органи з питань прав людини

- ▶ Рада Європи:
www.coe.int
- ▶ Інтернет-портал судової практики Європейського суду з прав людини:
<https://hudoc.echr.coe.int/>
- ▶ Комісар Ради Європи з прав людини:
www.coe.int/en/web/commissioner/home
- ▶ Організація «Міжнародна амністія»:
www.amnesty.org
- ▶ Організація «Г'юман Райтс Фьорст» (Human Rights First):
www.humanrightsfirst.org
- ▶ Організація «Г'юман Райтс Вотч» (Human Rights Watch):
www.hrw.org
- ▶ Організація «Ліберті» (Liberty):
www.liberty-human-rights.org.uk
- ▶ Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини:
<http://fra.europa.eu/en>
- ▶ Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ):
www.ohchr.org/EN/Pages/Home.aspx
- ▶ Міжурядова комісія з прав людини в АСЕАН (МКПЛА):
<http://aichr.org/>
- ▶ Арабський комітет з прав людини:
www.lasportal.org/ar/humanrights/Committee/Pages/default.aspx

Документи з питань прав людини

- ▶ Загальна декларація прав людини:
www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/
- ▶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ETS № 5):
www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005
- ▶ Протоколи до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод:
www.coe.int/en/web/conventions/full-list
- ▶ Європейська соціальна хартія (ETS № 35):
www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/035
- ▶ Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163):
www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163

Суди з прав людини

- ▶ Європейський суд із прав людини:
www.echr.coe.int
- ▶ Суд Європейського Союзу (СЕС):
https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice_en
- ▶ Африканський суд із прав людини і народів:
www.african-court.org
- ▶ Міжамериканський суд з прав людини:
www.corteidh.or.cr

Книги

- ▶ Bicknell C., Evans M. and Morgan R. (2018), *Preventing torture in Europe*, Council of Europe, Strasbourg.
- ▶ Bond M. (2012), *The Council of Europe – Structure, history and issues in European politics*, Routledge, Oxford and New York.
- ▶ Council of Europe (2016), *Impact of the European Convention on Human Rights in states parties – Selected examples*, Council of Europe, Strasbourg.
- ▶ Council of Europe (2018), *The implementation of judgments of the European Court of Human Rights*, Council of Europe, Strasbourg.
- ▶ Donnelly J. (2003), *Universal human rights in theory and practice* (2nd edn), Cornell University Press, Ithaca NY.
- ▶ Foster S. (2008), *Human rights and civil liberties* (2nd edn), Oxford University Press, Oxford
- ▶ Gomien D. (2005), *Short guide to the European Convention on Human Rights*, Council of Europe Publishing Strasbourg.
- ▶ Hollo L.Y. (2009), *The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI): its first 15 years*, Council of Europe Publishing, Strasbourg.

- ▶ Kicker R. and Möstl M. (2012), *Standard-setting through monitoring? The role of Council of Europe expert bodies in the development of human rights*, Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- ▶ McBride J. (2018), *Human rights and criminal procedure – The case law of the European Court of Human Rights (2nd edition)*, Council of Europe, Strasbourg.
- ▶ Renucci J. F. (2005), *Introduction to the European Convention on Human Rights – The rights guaranteed and the protection mechanism*, Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Більше публікацій Ради Європи: <http://book.coe.int>.

North Atlantic Ocean

Greenland (Den.)

Jan Mayen (Nor.)

Iceland

The Faeroes (Den.)

Azores (Por.)

Ireland

Norway

Denmark

Sweden

United Kingdom

The Netherlands

Germany

Belgium

Luxembourg

Czech Rep.

Poland

Bay of Biscay

Portugal

Spain

France

Switzerland

San Marino

Monaco

Austria

Slovenia

Croatia

Bosnia and Herzegovina

Montenegro

Albania

Slovakia

Hungary

Serbia

the former Yugoslav Republic of Macedonia

Greece

Morocco

Algeria

Tunisia

Malta

Libya

 Council of Europe member states

Member states of the Council of Europe and the European Union

Non-member state of the Council of Europe and the EU (Belarus)

Право на життя, заборона катувань, свобода думки, совісті та релігії, свобода вираження поглядів, право на шлюб... Чи знаєте ви, що ці та багато інших прав захищені Європейською конвенцією з прав людини?

Автор цієї книги ілюструє кожне з цих прав просто й зрозуміло з допомогою конкретних прикладів. Він також представляє дії Європейського суду з прав людини в ширшому контексті діяльності Ради Європи, спрямованої на реалізацію тих самих ідеалів.

Про автора:

Мартін Бонд – журналіст, який робив репортажі з Лондона, Брюсселя, Страсбурга й Берліна. Він також є колишнім європейським державним службовцем. За останні пів століття він був свідком і репортером багатьох подій, які шокували або смішили, радували або турбували європейських читачів, слухачів і глядачів. Він твердо переконаний, що повага прав людини лежить в основі того, що значить бути європейцем.

www.coe.int

Рада Європи є провідною організацією на континенті у сфері прав людини. До її складу входять 47 держав-членів, з яких 28 є членами Європейського Союзу.

Усі держави-члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – договір, метою якого є захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини наглядає за виконанням Конвенції в державах-членах.

http://book.coe.int

ISBN 978-92-871-8845-8

€7 / US\$14

9 789287 188458

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

UKR